

Good Governance and Social Cohesion: A Comparative Analysis of Iran Before and After the 1989 Constitutional Revision

- Mohammd Dadpanah** Ph.D Student, Political Sociology, Faculty of Administrative Sciences and Economic, University of Isfahan, Isfahan, Iran
- Hossein Harsich *** Professor, Department of Political Sciences, Faculty of Administrative Sciences and Economics, University of Isfahan, Isfahan, Iran
- Amir Shahramnia** **Masood** Associate Professor, Department of Political Sciences, Faculty of Administrative Sciences and Economic, University of Isfahan, Isfahan, Iran
- Gholamreza Emami** **Davazdah** Assistant Professor, Political Sciences, Faculty of Administrative Sciences & Economics, University of Isfahan, Isfahan, Iran

Introduction

Social cohesion, as a key indicator of good governance, forms the foundation of development in any country. Without social cohesion,

* Corresponding Author: harsij@ase.ui.ac.ir

How to Cite: Dadpanah, M., Harsich, H., Shahramnia, A. M., Davazdah Emami, Gh. (2026), "Good Governance and Social Cohesion: A Comparative Analysis of Iran Before and After the 1989 Constitutional Revision", *Political Strategic Studies*, Vol. 14, No. 55, 1-50. Doi: [10.22054/QPSS.2024.80646.3437](https://doi.org/10.22054/QPSS.2024.80646.3437).

the process of national development faces significant challenges. Despite the constitutional revision and certain institutional reforms, social cohesion in Iran has declined, posing a major obstacle to the country's development. In this regard, the present study aimed to examine the changes in social cohesion in Iran from the onset of the Islamic Revolution up to 2024, focusing on the periods before and after the 1989 constitutional revision.

Literature Review

Many studies have addressed the definition, factors, and criteria for measuring social cohesion, offering various solutions and initiatives aimed at fostering social cohesion, addressing potential threats, and enhancing the resilience of society. The earliest sociological work related to social cohesion can be traced back to Ibn Khaldun in the 14th century A.D. In *The Muqaddimah*, he introduced the concept of 'asabiyyah, which is closely related to concept of social cohesion. Ibn Khaldun defines 'asabiyyah as the harmony of tribal, kinship, and religious affiliations, establishing a direct link between 'asabiyyah and the stability and power of civilizations, dynasties, and states. He identifies the decline of 'asabiyyah in societies as a key factor contributing to the collapse of civilizations, while emphasizing that strong 'asabiyyah represents one of the most important sources of opportunity and power for any human society. Another significant work on the concept of social cohesion is John Jenson's 2010 book *Defining and Measuring Social Cohesion*, which addresses the concepts and variables used to assess social cohesion. Jenson

examined the historical perspectives on social cohesion and explored its relationship with social capital. He further identified key indicators for measuring social cohesion and discussed the role of institutions and government in creating social cohesion. Moreover, Jenson presented social cohesion as a key factor in economic growth and development, arguing that political elites are able to implement their policies with fewer threats and challenges from competitors and citizens in countries that exhibit strong social cohesion. In *Social Cohesion Contested*, Swain and Urban (2024) presented social cohesion as a desirable political goal and as a foundation for economic growth and individual well-being. They highlighted the concept of social cohesion and provide a distinct definition. They note that while the term is often used to imply broad consensus and understanding at the societal and governance levels, in practice it is subject to varying interpretations and definitions. They attempted to define cohesion as the coexistence of diverse thoughts and identities under the guidance of scientific authority and normative legitimacy. The lack of consensus on the concept of social cohesion is a key reason why it is often not achieved and presents a challenge for policymakers seeking to realize this goal. The book offers not only a critique of the conventional understanding of social cohesion but also serves as an example of how philosophical critique can inform research and social policy.

In addition, the article “Social Cohesion: Definitions, Causes and Consequences” (Moustakas, 2023) examined social cohesion at the micro, meso, and macro levels of society. He emphasized the development of relationships and solidarity as a source of new

resources and opportunities. Moustakas identified several behaviors and concepts associated with social cohesion, including shared values, common experiences, civic participation, mutual aid, trust in others, social networks, social order, acceptance of diversity, welfare, equality, and social mobility. From his perspective, social cohesion is an ongoing process that fosters well-being, a sense of belonging, and voluntary social participation, while enabling citizens to tolerate and promote multiple values and cultures within society. The study by Lukosch et al. (2018), titled “Social Cohesion Revisited: A New Definition and How to Characterize It,” reviewed existing definitions of social cohesion and examined the concept at three levels: individual, social, and institutional. The review of the literature indicates that the concept of social capital is fundamentally grounded in sustainable social cohesion, making social networks a valuable asset. These networks enable citizens to cooperate not only with those they know directly but also with others for mutual benefit. Furthermore, as the research literature shows, social cohesion is influenced by both positive and negative factors, which are shaped by the characteristics of society and political institutions.

Materials and Methods

The present study used the SWOT analytical framework and the comparative method to address the research question. The SWOT model allows for an assessment of both institutional and environmental conditions. By identifying institutional strengths and weaknesses, as well as external opportunities and threats, the study

evaluated social cohesion vis-à-vis good governance in a comparative manner across the two specified time periods.

Results and Discussion

The variables of social cohesion did not follow a uniform trend across the two periods under study; some indicators showed improvement, while others reflected a decline in social cohesion. The analysis helped identify the key variables influencing social cohesion, including equality of opportunity, economic growth, development of civil institutions, education, structural cohesion, shared beliefs, globalization, media, and external threats. A comparison of these variables indicated that the political system's inability to ensure the livelihood of citizens, the lack of distributive justice, and unbalanced development, combined with environmental pressures such as the effects of globalization and the expansion of interactive media, contributed to a decline in the social capital of the political structure. As a result, the gap between society and the government widened compared to the period before the 1989 constitutional revision, leading to an overall decrease in social cohesion.

Conclusion

A comparative evaluation of the institutional and environmental components of social cohesion before and after the 1989 constitutional revision revealed that social cohesion actually declined in the period following the constitutional changes. This is contrary to the view of some intellectuals and policy elites who argued that structural reforms

and constitutional revision would not only enhance the efficiency and effectiveness of the political system but also promote social cohesion.

Keywords: Social Cohesion, Social Capital, Equal Opportunity, Resilience

مطالعه مقایسه‌ای انسجام اجتماعی؛ ایران قبل و بعد از بازنگری قانون اساسی در سال ۱۳۶۸

دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی سیاسی، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

محمد دادپناه

استاد گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

حسین هرسیج*

دانشیار گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

سید امیر مسعود شهرام‌نیا

استادیار گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

غلامرضا دوازده امامی

چکیده

انسجام اجتماعی به‌عنوان یکی از شاخصه‌های حکمرانی خوب، نسبت مستقیم با تاب‌آوری جامعه در برابر چالش‌ها دارد به گونه‌ای که ضعف آن موجب فرسایش توانمندی‌های کشور می‌گردد. در این پژوهش تلاش شده است با ترکیب الگوی تحلیلی SWOT و روش مقایسه‌ای، میزان انسجام اجتماعی در ایران مورد ارزیابی قرار گیرد و به این پرسش پاسخ داده شود که از ابتدای انقلاب اسلامی تاکنون، مؤلفه انسجام اجتماعی چه تغییراتی داشته است؟ کشور ایران (مورد مقایسه) در واحد زمان شکسته شده است و از آنجایی که از منظر برخی صاحب‌نظران، تغییرات نهادی؛ نقطه عطف تحولات سیاسی و اجتماعی در جهت دستیابی به انسجام اجتماعی به‌عنوان یکی از شاخصه‌های توسعه است، انسجام اجتماعی (واحد تحلیل) در دو مقطع زمانی قبل و بعد از بازنگری قانون اساسی در سال ۱۳۶۸ مقایسه شده است. برآیند مقایسه و ارزیابی متغیرهای نهادی و محیطی انسجام اجتماعی، دلالت بر این دارد که در ایران بعد از بازنگری قانون اساسی، میزان انسجام اجتماعی به نسبت دوره قبل از آن روند کاهشی داشته است.

واژگان کلیدی: انسجام اجتماعی، سرمایه اجتماعی، برابری فرصت، وفاق، تاب‌آوری.

مقدمه

یکی از عواملی که می‌تواند فرآیند توسعه یک کشور را با فراز و فرود مواجه کند و یا به عبارت دیگر توانمندی‌های آن کشور را در برابر تهدیدات، ارتقا و یا دچار فرسایش کند، میزان انسجام اجتماعی است. در کشورهای برخوردار از انسجام اجتماعی، متوقف کردن تصمیم‌های بد و اتخاذ تصمیم‌های سخت به علت سرمایه اجتماعی بالای حاکمیت، منتهی به بی‌ثباتی سیاسی- اجتماعی نخواهد شد. در مقابل در کشورهای فاقد انسجام اجتماعی اجرای فرآیند توسعه با چالش روبه‌رو بوده و ساختار سیاسی همواره با بحران تصمیم‌گیری مواجه خواهد شد (فاضلی، ۱۳۹۹: ۴۸).

در حکمرانی خوب که محصول هم‌افزایی حکومت، جامعه مدنی و حوزه خصوصی است ایجاد انسجام اجتماعی از اهمیت برخوردار است. در صورت حصول انسجام اجتماعی است که می‌توان مسائل کشور را اجتماعی و با اقلان افکار عمومی بهترین سیاست را اتخاذ کرد. انسجام اجتماعی علاوه بر این که موجب سرمایه اجتماعی و در نتیجه تحکیم دموکراسی است، می‌تواند بر تاب‌آوری یک کشور در برابر تهدیدات بیفزاید. اتخاذ و اجرای برخی از سیاست‌ها در عرصه سیاست داخلی و خارجی مستلزم پذیرش شهروندان به‌عنوان بخش تعیین‌کننده از حکمرانی هستند و در صورت شکاف اجتماعی، این فرایند در مواردی منجر به بی‌ثباتی سیاسی- اجتماعی خواهد شد.

دولت‌ها برای اتخاذ تصمیم‌های سخت نیازمند انسجام اجتماعی هستند و در فقدان انسجام اجتماعی، اجتماعی کردن مسائل و ایجاد اقلان افکار عمومی اگر غیرممکن نباشد فرآیندی بسیاری مشکل خواهد بود و ممکن است کشور را با بحران مواجه کند.

در ایران نیز از ابتدای انقلاب اسلامی افزایش انسجام اجتماعی مورد توجه نخبگان سیاسی بوده است. از عوامل افزایش انسجام اجتماعی، متغیرهای ساختاری و اجتماعی هستند. از تغییرات ساختاری بعد از انقلاب اسلامی، قانون اساسی مصوب مجلس خبرگان قانون اساسی در سال ۱۳۵۸ و بازنگری قانون اساسی در سال ۱۳۶۸ است. مضاف بر آن، عوامل محیطی از جمله تنوع قومیتی - هویتی، انسجام ارزشی در جامعه، تنوع و گسترش

رسانه‌های ارتباطی، عدالت و توازن توسعه مرکز - پیرامون، تهدیدات خارجی، تحصیلات، میزان روحیه فردگرایی و سرمایه اجتماعی ساختار سیاسی اشاره کرد.

برخی از نخبگان فکری و ابزاری با گذشت یک دهه از انقلاب اسلامی، تحولات نهادی و ساختار سیاسی از جمله بازنگری در قانون اساسی را عامل افزایش کارآمدی و به دنبال آن افزایش انسجام اجتماعی می‌دانستند. در این راستا برطرف کردن بخشی از نواقص قانون اساسی از جمله تعدد مراکز تصمیم‌گیری، تشکیلات موازی در سطوح اجرایی، تقنینی و قضایی مورد اهتمام نخبگان قرار گرفت. از این رو به منظور ارزیابی وضعیت انسجام اجتماعی دو مقطع زمانی قبل و بعد از اصلاح قانون اساسی، به‌عنوان یک تغییر نهادی عمده به مثابه نقطه عطف مورد توجه قرار گرفته است.

هدف این پژوهش توصیف فراز و فرود انسجام اجتماعی در دو بازه زمانی قبل و بعد از بازنگری قانون اساسی در سال ۱۳۶۸ است. بنابراین به روش مقایسه‌ای و الگوی تحلیل SWOT میزان انسجام اجتماعی مورد بررسی قرار گرفته است. از الگوی تحلیل SWOT برای استخراج و تفکیک متغیرهای مؤثر در انسجام اجتماعی بهره برده شده است. این الگو نظم دهنده داده‌هایی است که به واسطه روش کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده است.

اگرچه بررسی چرایی کاهش و یا افزایش انسجام اجتماعی و همچنین راهبردهای افزایش انسجام اجتماعی و یا مقابله با کاهش انسجام اجتماعی در قالب راهبردهای چهارگانه از اهمیت برخوردار است اما این دو مسئله موضوع پژوهش نمی‌باشد و در پژوهش‌های جداگانه باید به آن پرداخته شود. بنابراین هدف از پژوهش پاسخ به این پرسش است که چه متغیرهایی در افزایش و یا کاهش انسجام اجتماعی در دو بازه زمانی قبل و بعد از بازنگری قانون اساسی در سال ۱۳۶۸ مؤثر بوده است؟ و روند تغییر انسجام اجتماعی افزایشی و یا کاهشی بوده است؟

ادبیات پژوهش

در هر اجتماع انسانی اساس زندگی مطلوب ابتدای بر انسجام اجتماعی دارد و فقدان آن موجب فروریزی ساخت جامعه می‌شود. مفهوم انسجام اجتماعی به پیوستگی متقابل افراد و گروه‌ها از طریق وابستگی متقابل، تفاهم و یا خاستگاه مشترک اجتماعی گفته می‌شود

(بیرو، ۱۳۷۰: ۱۳۸). انسجام اجتماعی فرایند سازمان دهنده نظم اجتماعی است که واحدهای اجتماعی منفک را به یکدیگر مرتبط می‌سازد (ترنر، ۱۳۷۰: ۱۲۰). چلبی در کتاب جامعه‌شناسی نظم؛ انسجام اجتماعی را به معنای حضور فیزیکی هم‌زمان مجموعه‌ای از افراد، احساس عاطفی مشترک و اشتراک در توجه و آگاهی متقابل می‌داند که در قالب عناصری مانند پیوندهای احساسی مشترک و عناصر هنجاری اشتراکی قابل درک است (چلبی، ۱۳۷۵: ۵۶). ایجاد و تقویت انسجام اجتماعی یکی از پیش‌شرط‌های تحقق توسعه در همه ابعاد است. انسجام اجتماعی امری پایدار نیست و تاریخ نشان داده است که در هر مقطع زمانی، واقعیات اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی به گونه‌ای متحول و نو شده‌اند که با انسجام سابق از در تعارض درآمده، خواهان تغییر شرایط گذشته‌اند (علینقی، ۱۳۷۸: ۲۳).

در رابطه با تعریف، عوامل و معیارهای اندازه‌گیری انسجام اجتماعی آثار بسیاری ارائه شده است که به شیوه‌های گوناگون راه‌کارها و ابتکاراتی را برای ایجاد انسجام اجتماعی و همچنین برای مقابله با تهدیدات و افزایش تاب‌آوری جامعه ارائه کرده‌اند. اولین اثر جامعه‌شناختی در رابطه با انسجام اجتماعی اثر ابن‌خلدون در قرن ۱۴ میلادی است. او در مقدمه کتاب «العبر و دیوان المبتداء و الخبر فی ایام العرب و العجم و البربر» به مفهوم عصیت اشاره کرده است که ارتباط وثیق با مفهوم انسجام اجتماعی دارد. ابن‌خلدون با بیان مراد خود از عصیت به معنی هماهنگی نسب‌های قبیله‌ای، خویشاوندی و اعتقادی، نسبت مستقیم بین پایایی قدرت تمدن‌ها، سلسله‌ها، دولت‌ها و میزان برخورداری از عصیت برقرار می‌کند. او کاهش عصیت در جوامع را از موجبات فروپاشی تمدن‌ها عنوان و برخورداری از عصیت را به‌عنوان یکی از مهمترین فرصت‌ها و متغیرهای قدرت هر جامعه انسانی معرفی می‌کند (ابن‌خلدون، ۱۴۰۱: ۲۶۵).

بعد از ابن‌خلدون از قدمای جامعه‌شناسی انسجام اجتماعی، افرادی چون فردیناند و تونیس، امیل دورکیم و جرج زیمل به پژوهش در رابطه با مفهوم انسجام اجتماعی پرداختند. امیل دورکیم چهره‌ای پایه‌گذار و محوری در اندیشه جامعه‌شناختی قرن نوزدهم بود که علاقه خاصی به درک شیوه عملکرد پیوندهای اجتماعی افراد در قالب رشته‌هایی

که جامعه بزرگتر را تشکیل می‌دهند داشت و انسجام و همبستگی را در جوامع مکانیکی و ارگانیک مورد مقایسه قرار داد.

ایده مرتبط بودن همبستگی اجتماعی و سلامت، اول‌بار در آثار دورکیم مورد توجه قرار گرفت. از نگاه او در جوامع دارای انسجام اجتماعی بالا آمار خودکشی پایین است. مطالعات پاتنام و همچنین ریچارد ویلکینسون^۱ در داده‌های بین‌المللی مرگ و میر و نابرابری اجتماعی این ایده را اثبات کرد. پژوهش آنها نشان داد که بین انسجام اجتماعی، البته همراه با دیگر عوامل اثبات شده‌ای چون محرومیت‌های اجتماعی نسبت مستقیم وجود دارد. به باور آنها نابرابری اجتماعی در کاهش ثبات اجتماعی و اضمحلال شبکه‌های اجتماعی و در نتیجه افزایش دلواپسی، اضطراب و بیماری‌های روانی مؤثر است (فیلد، ۱۳۹۲: ۹۶). بنابراین شهروندانی که دارای همبستگی بالاتری هستند بیشتر عمر می‌کنند و کمتر از اختلالات بهداشتی رنج می‌برند.

از دیگر آثار مرتبط با مفهوم انسجام اجتماعی می‌توان به کتاب «تعریف و سنجش انسجام اجتماعی» توسط جان جنسون در سال ۲۰۱۰ در خصوص مفاهیم و متغیرهای سنجش انسجام اجتماعی اشاره کرد. نویسنده در این اثر به بررسی مفهوم و دیدگاه‌های تاریخی مفهوم انسجام اجتماعی و همچنین رابطه بین انسجام اجتماعی و سرمایه اجتماعی پرداخته است. در ادامه نگارندگان به شاخص‌های سنجش انسجام اجتماعی و نقش نهادها و دولت در ایجاد انسجام اجتماعی اشاره نموده است. در این اثر، نویسنده انسجام اجتماعی را عامل رشد و توسعه اقتصادی عنوان می‌کند و بر این باور است که نخبگان سیاسی، سیاست‌های خود را در کشورهای برخوردار از انسجام اجتماعی با تهدیدات و چالش‌های کمتری از طرف رقبا و شهروندان به اجرا در می‌آورند (Jenson, 2010).

کتاب "در رابطه با انسجام اجتماعی"، انسجام اجتماعی به‌عنوان یک هدف سیاسی مطلوب و به‌عنوان مبنایی برای رشد اقتصادی و رفاه فردی مورد توجه قرار گرفته است. دن سواين و پتر اوربان (۲۰۲۴) در این اثر تلاش می‌کنند مفهوم انسجام اجتماعی را مورد توجه قرار

1. Richard Wilkinson

داده و آن را به گونه‌ای متفاوت تعریف کنند. این اصطلاح اغلب به گونه‌ای استفاده می‌شود که درک و توافق گسترده در سطح جامعه و حاکمیت را مورد توجه قرار می‌دهد، در حالی که در عمل مشمول تعاریف گوناگون است. در این اثر تلاش شده انسجام را هم‌زیستی تفکرات و هویت‌های گوناگون تعریف کنند که ذیل یک اقتدار علمی و مشروعیت هنجاری با همدیگر هم‌زیستی دارند. در این اثر، نویسندگان، عدم اجماع در مورد مفهوم انسجام اجتماعی را یکی از علل عدم تحقق انسجام اجتماعی و چالش در سیاست‌گذاری برای دستیابی به این مطلوب می‌دانند. بنابراین این کتاب نه تنها نقد یک مفهوم رایج، بلکه نمونه‌ای از نقد فلسفی درگیر در تحقیقات و سیاست‌های اجتماعی را ارائه می‌کند (Urban & Dan, 2024).

لوئیس موستاکس^۱ در مقاله‌ای با عنوان «انسجام اجتماعی: تعریف‌ها، علت‌ها و نتایج» به بررسی مقوله انسجام اجتماعی در انسجام اجتماعی در سطوح خرد، میانی و کلان جامعه پرداخته است. او در این اثر، توسعه روابط و همبستگی را موجد منابع و فرصت‌های جدید معرفی می‌کند. نویسنده از طریق این پژوهش، چندین رفتار یا مفهوم مرتبط در تعریف انسجام اجتماعی را احصا نموده است. ارزش‌های مشترک، تجربیات مشترک، مشارکت مدنی، کمک متقابل، اعتماد به دیگران، شبکه‌های اجتماعی، نظم اجتماعی، پذیرش تنوع، رفاه، برابری و تحرک اجتماعی به‌عنوان اجزای اصلی در تعاریف یا چارچوب‌های مختلف انسجام اجتماعی از این دسته‌اند. از نگاه نویسنده انسجام اجتماعی فرایند مستمر توسعه رفاه، احساس تعلق و مشارکت اجتماعی داوطلبانه اعضای جامعه است در حالی که شهروندان ارزش‌ها و فرهنگ‌های متعددی را تحمل و ترویج کنند (Moustakas, 2023: 1029).

استفن لوکاش^۲ و همکارانش در مقاله‌ای با عنوان (بازبینی انسجام اجتماعی: تعریفی جدید و چگونگی توصیف آن) بعد از بررسی تعاریف ارائه شده از انسجام اجتماعی، این مفهوم را در سه سطح فردی، اجتماعی و حاکمیتی مورد بررسی قرار داده‌اند. آنها در سطح کلان و حاکمیتی مواردی چون تلاش حکومت در ایجاد سازمان‌های اجتماعی، کاهش

1. Luis Moustakas
2. Stephan Lukosch

تعارضات اجتماعی، افزایش رضایت از زندگی، فراهم کردن شرایط رأی دادن، اجرای بی‌طرف قانون، ایجاد دموکراسی پاسخگو، توسعه جامعه مدنی، افزایش اعتماد، چندفرهنگی، کاهش نابرابری‌ها و طرد شدن را مورد بررسی قرار می‌دهد (Lukosch, 2018: 241).

مطالعه دیگری با عنوان «ایمان، هویت، انسجام: ساختن آینده‌ای بهتر» است که توسط جرارد و هوان در سال ۲۰۲۰ انجام شده است. هدف این کتاب ارائه درک دقیق از انسجام اجتماعی در میان پیچیدگی‌های موجود ایمان و تنوعات فرهنگی است که در مسیر آینده جامعه موثر است. میزان مشارکت سیاسی شهروندان، تنوع باورها و فرهنگ‌ها، بافت جمعیتی، علایق متنوع شهروندان در دنیای دیجیتال در قوت و ضعف انسجام اجتماعی موثر است. نخبگان فکری و ابزاری، رهبران مذهبی و جامعه با جستجوی زمینه مشترک و هماهنگی می‌توانند تلاش‌های خود را برای همزیستی تقویت کنند (Jerard & Huan, 2020).

پیر بوردیو، جیمز کلمن و رابرت پوتنام از جمله پژوهشگرانی هستند که به تشریح قدرت شبکه‌ها و انسجام اجتماعی و همچنین عوامل موجد آن پرداخته‌اند. کلمن و بوردیو دو جامعه‌شناسی هستند که بین آموزش و پرورش و انسجام اجتماعی نسبت مستقیم قائلند (فیلد، ۱۳۹۲: ۷۹). پاتنام نیز بر این باور است که عملکرد اقتصادی در جوامع کاملاً به‌هم پیوسته بهتر از جوامعی است که دارای اتصالات ضعیف‌تری هستند (Putnam, 1993: 15). همچنین بر این باور بود که می‌توان بین پیشرفت اقتصادی و تعهد مدنی نسبت مستقیم برقرار کرد. همچنین اعتقاد بر این است که شبکه‌های قوی می‌توانند زمینه لازم برای شأن و عزت نفس جوانان را فراهم آورند که این مسئله منجر به تعمیق پیوند آنها با اجتماع گسترده‌تر شده و تأثیر ویژه‌ای بر کاهش جرم‌های خشونت‌آمیز دارد (Kawachi, 1997: 95).

علاوه بر آن پاتنام در کتاب «بولینگ تنها» فضای مجازی را مخل انسجام اجتماعی می‌داند. او تقسیم دیجیتالی به وجود آمده بین کسانی که به یکدیگر متصلند و کسانی که فاقد مهارت و تجهیزات لازم برای وارد شدن به فضای مجازی هستند را یادآور می‌شود.

به باور او به علت سطحی بودن ارتباطات اینترنتی و نداشتن بازده آنی، رویارویی‌های چهره به چهره، بده‌بستان‌ها متوقف شده و تقلب آسان می‌شود. کسانی که به اینترنت متصل می‌شوند، بیشتر تمایل دارند فقط با گروه‌های کوچک و افراد دیگری که دارای علایق و دیدگاه‌های مشابه با خودشان هستند ارتباط برقرار کنند و از رویارویی با افرادی که دارای طرز تفکر متفاوتی هستند ابا دارند و در نهایت اینترنت فرصت‌های فراوانی را برای تفریحات خصوصی و انفعالی فراهم می‌آورد (Putnam, 2000: 150).

برآیند بررسی آثار فوق حکایت از این دارد که ایده سرمایه اجتماعی مبتنی بر انسجام اجتماعی پایدار است. از این‌رو شبکه‌های اجتماعی ثروتی ارزشمند هستند؛ زیرا همه شهروندان را قادر می‌سازند تا با هم و نه فقط با افرادی که به صورت مستقیم می‌شناسند، برای کسب منفعت متقابل همکاری کنند. همچنین همان‌طور که از ادبیات پژوهش عیان است، انسجام اجتماعی دارای عواملی ایجابی و سلبی است که متأثر از ویژگی‌های جامعه و نهادهای سیاسی است. در ادامه نگارندگان بر آن هستند تا با بهره‌گرفتن از آثار مذکور، متغیرهای محیطی و نهادی را در جدول شماره ۱ تفکیک نموده و با بهره‌گرفتن از آنها به مقایسه انسجام اجتماعی در دو بازه زمانی مورد مطالعه بپردازد.

جدول ۱- متغیرهای انسجام اجتماعی

ردیف	متغیرهای نهادی	متغیرهای محیطی
۱	برابری فرصت‌ها	عقاید و باورهای مشترک
۲	رشد اقتصادی	جهانی شدن
۳	توسعه نهادهای مدنی	رسانه‌های جمعی و اجتماعی
۴	سلامت و بهداشت (امید به زندگی)	هویت‌های همگرا یا متعارض
۵	آموزش و تحصیلات	تهدید خارجی
۶	انسجام ساختاری	مقبولیت نخبگان
	توسعه متوازن و عدالت	

لازم است اشاره شود در برخی موارد، پژوهشگران دو مفهوم انسجام و وفاق اجتماعی را به جای یکدیگر به کار می‌برند، حال آنکه این دو مفهوم متمایز از یکدیگرند. به عبارت دقیق‌تر انسجام اجتماعی ثمره وفاق اجتماعی است. شهروندان در جامعه برخوردار از وفاق

اجتماعی ضمن آگاهی از تفاوت‌های خود با دیگران در اهداف به نقش و تأثیر حضور دیگران در فعالیت‌ها و ارتباطات و دستیابی به اهدافشان آگاهی دارند و می‌دانند که آنها برای کسب منفعت و دستیابی به هدفی در کنش‌ها شرکت می‌کنند. از این رو تلاش می‌کنند ضمن حفظ اهداف و آرمان‌های خود و دیگران، زمینه‌ها و شرایط کنش را به گونه‌ای فراهم کنند که زمینه‌های دستیابی به اهداف خود و دیگران در کنش جمعی فراهم آید.

روش

در این پژوهش تلاش شده است یک روش ترکیبی از چارچوب تحلیلی SWOT و روش مقایسه‌ای برای پاسخ به پرسش پژوهش استفاده شود. چارچوب تحلیلی SWOT در سیاستگذاری و تصمیم‌گیری‌های استراتژیک مورد استفاده قرار می‌گیرد. این مدل بر شناسایی تهدیدات و فرصت‌های محیطی از یک طرف و شناسایی نقاط قوت و ضعف داخلی سازمان از طرف دیگر متکی است. همچنین تعیین هدف‌های بلندمدت، در نظر گرفتن استراتژی‌های گوناگون و در نهایت انتخاب استراتژی خاص برای ادامه فعالیت مورد تأکید است (فرد آر، ۱۳۹۳: ۲۵). بنابراین به واسطه سازوکار الگوی تحلیلی SWOT متغیرهای تأثیرگذار بر واحد تحلیل (انسجام اجتماعی) مشخص می‌گردد. در مدل تحلیلی SWOT کیفیت و به موقع بودن اطلاعات به اندازه تنوع و چشم‌اندازهای گوناگون اهمیت دارد و پژوهشگران باید به ارزیابی اعتبار اطلاعات همانند تفسیر اطلاعات بپردازند. این فرایندها می‌تواند از ماهیت کاملاً ذهنی و انتزاعی مدل تحلیلی SWOT بکاهد (Helms & Nixon, 2010). البته از آنجایی که این پژوهش توصیفی است پژوهشگران از الگوی تحلیلی SWOT به منظور دسته‌بندی و تفکیک اطلاعاتی که به روش کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده‌اند بهره برده‌اند. بی‌تردید در پژوهش‌های تحلیلی از این الگوی تحلیلی می‌توان در پاسخ به چرایی تغییر انسجام اجتماعی و راهبردهای افزایش و یا مقابله با کاهش انسجام اجتماعی بهره برد.

علاوه بر الگوی تحلیل فوق از روش مقایسه‌ای نیز برای مقایسه متغیرهای انسجام اجتماعی در دو بازه زمانی استفاده شده است. دلیل عمده برای پژوهش مقایسه‌ای، ماهیت

اساسی پژوهش در علوم اجتماعی است. در پژوهش‌های اجتماعی نمی‌توان به روش تجربی پدیده‌های سیاسی و اجتماعی را مورد مطالعه قرار داد (مارش و استوکر، ۱۳۹۰: ۲۸۲) زیرا در روش مقایسه‌ای، اندازه‌گیری متغیرها مطرح نیست و صرفاً به تحلیل رابطه بین متغیرها پرداخته می‌شود از این رو باید از روش مقایسه‌ای استفاده نمود (Lijphart, 1976: 682). روش مقایسه‌ای محقق را از توانایی پیش‌بینی تحولات سیاسی، نظریه‌پردازی و طبقه‌بندی گونه‌های مطالعاتی بهره‌مند می‌کند (هرسیچ، ۱۳۸۰: ۱۰) و به تعبیر دیوید کولیر، قدرت توصیفی و تحلیلی پژوهشگر را افزون می‌کند (Collior, 1993: 105). هدف از مقایسه؛ توصیف، تشریح، گونه‌شناسی، آزمون فرضیه و پیش‌بینی است.

در دهه اول انقلاب اسلامی، به اعتقاد برخی از نخبگان فکری و ابزارهای تغییرات نهادی می‌توانست پاسخگوی بسیاری از ناکارآمدی‌های حکمرانی در ایران باشد. از این رو نگارندگان تغییر نهادی عمده در ایران یعنی بازنگری قانون اساسی در سال ۱۳۶۸ را نقطه عطف تحولات نهادی قرار داده‌اند. در چارچوب الگوی تحلیلی SWOT نیز تغییرات نهادی و محیطی دو متغیر تعیین‌کننده در حصول متغیرهای حکمرانی خوب است، پس بازنگری قانون اساسی به‌عنوان یک تغییر نهادی عمده عامل تغییرات انسجام اجتماعی در ایران مورد توجه قرار گرفته است و واحد تحلیل انسجام اجتماعی در دو بازه زمانی قبل و بعد از بازنگری قانون اساسی مورد ارزیابی قرار گرفته است. متغیرهای محیطی و نهادی در چارچوب الگوی تحلیلی SWOT تفکیک و هر یک به شکل جداگانه با شاخص‌های مشخص مورد مقایسه قرار گرفته‌اند.

متغیرهای انسجام اجتماعی بعد از انقلاب اسلامی

تحقق توسعه و عملکرد یک حکمرانی خوب بر یک انسجام دموکراتیک پایه که ابتدای بر وفاق گروهی دارد، استوار است. در کشورهای بدون انسجام اجتماعی، تثبیت حکمرانی مطلوب غیرممکن است. لازمه ایجاد انسجام اجتماعی، اجماع نظر در رابطه با ارزش‌ها، هنجارها و اصول نظم سیاسی در جامعه است. این اجماع نظر افزایش سرمایه اجتماعی و مشروعیت حاکمیت را به دنبال دارد که بستر اجتماعی توسعه را فراهم می‌کند (Jenson,)

2010). افزایش انسجام اجتماعی در نهایت تاب‌آوری ساختار سیاسی را در برابر چالش‌های داخلی و تهدیدات خارجی فزونی خواهد داد.

به اعتقاد دورکیم عدم انسجام و همبستگی معمولاً محصول شرایط در حال گذار از جامعه سنتی به جامعه مدرن است. به عبارت دیگر تحولات اجتماعی جوامع چون افزایش جمعیت، گسترش حمل و نقل، گسترش شهرها و افزایش آگاهی منجر به تقسیم کار نامتوازن و در نتیجه عدم همبستگی می‌شود. در جوامع سنتی، هنجارها و باورهای مشترک، کارکرد ایجاد انسجام اجتماعی را به عهده دارند در حالی که در جوامع مدرن این تقسیم کار و وابستگی متقابل، کارکردی است که باعث ایجاد انسجام اجتماعی می‌شود (لویس، ۱۳۸۳: ۱۸۶). ایران به دلایل مختلف از جمله تحولات ساختاری و محیطی در حوزه‌های سیاسی-اجتماعی، هویت‌های متعارض فرهنگی، موقعیت ژئوپلیتیک، پیشینه تاریخی در دو سرطیف، بین انسجام اجتماعی و فقدان انسجام اجتماعی در نوسان بوده است.

بعد از انقلاب اسلامی، انسجام اجتماعی در دوره‌های مختلف متأثر از تحولات نهادی و محیطی، در مقاطعی افزایش و در مقاطعی روند کاهشی داشته است. یکی از تحولات مهم نهادی در ایران بازنگری قانون اساسی و تلاش برای انسجام ساختاری است. از آنجایی که از نگاه برخی از نخبگان فکری و ابزاری این تغییر عمده ساختاری می‌توانست ساختار سیاسی ایران را به سمت یک حکمرانی مطلوب رهنمون کند، از این رو در این پژوهش علاوه بر متغیرهای محیطی، تأثیر متغیرهای نهادی بر انسجام اجتماعی به عنوان یکی از شاخصه‌های حکمرانی مطلوب در دو مقطع زمانی قبل و بعد از بازنگری قانونی اساسی در سال ۱۳۶۸ مورد مقایسه قرار گرفته است.

در ابتدای انقلاب اسلامی به علت تلاش رهبران انقلاب برای خروج از فضای انقلابی و تثبیت هر چه سریع‌تر ساختار سیاسی، ترتیبات نهادی به شکل شتابزده و بدون در نظر گرفتن برخی شرایط محیطی به تصویب رسید. از این رو در حقوق اساسی مصوب سال ۱۳۵۸ نواقص و مشکلات ساختاری مشهود بود و به چالش‌های متعدد در درون ساختار سیاسی و سرریز آن به جامعه منجر شد.

در ادامه به اختصار بر اساس الگوی تحلیل SWOT متغیرهای نهادی و محیطی تأثیرگذار بر انسجام اجتماعی در دو بازه زمانی مورد نظر مورد مقایسه قرار می‌گیرد:

جدول ۲- متغیرهای مؤثر در انسجام اجتماعی (۱۳۶۸-۱۳۵۸)

عوامل محیطی		عوامل نهادی	
فرصت‌ها	<ul style="list-style-type: none"> - فراگیری رسانه‌های جمعی و یک طرفه - وجود تهدید خارجی: وقوع جنگ تحمیلی - قوت باورهای دینی قوی در مردم 	<ul style="list-style-type: none"> - شخصیت معنوی و کاریزماتیک امام خمینی (ره) به‌عنوان رهبری انقلاب - همسویی هویت غالب در جامعه با ماهیت نظام سیاسی 	نقاط قوت
تهدیدها	<ul style="list-style-type: none"> - هویت‌های متعارض اسلامی ایرانی و مدرن (غربی - شرقی) 	<ul style="list-style-type: none"> - تقسیم قدرت بین نخست وزیر و رئیس جمهور 	نقاط ضعف

جدول ۳- متغیرهای مؤثر در انسجام اجتماعی (۱۳۶۸ تاکنون)

عوامل محیطی		عوامل نهادی	
فرصت‌ها	<ul style="list-style-type: none"> - سازگاری ماهیت نظام سیاسی و هویت غالب در بین اکثریت جامعه 	<ul style="list-style-type: none"> - حذف مسئولیت نخست‌وزیری و تمرکز قدرت در رئیس جمهور 	نقاط قوت
تهدیدها	<ul style="list-style-type: none"> - افزایش تحصیلات و شکل‌گیری طبقه متوسط جدید در شرایط فقدان ساختار-های لازم جذب مشارکت سیاسی - متأثر شدن از روند جهانی شدن (شکل‌گیری دوگانه دینی و غیر دینی در جامعه) - گسترش رسانه‌های تعاملی و اجتماعی - گسترش بی‌عدالتی و شکاف طبقاتی 	<ul style="list-style-type: none"> - کارنامه ناموفق ساختار سیاسی در تأمین نیازهای اساسی جامعه - رسانه جمعی به جای داشتن نگاه انتقادی به مسئله حکمرانی بیشتر توجیه‌کننده سیاست‌های دولت است. - عدم توازن توسعه مرکز- پیرامون - فقدان عدالت توزیعی 	نقاط ضعف

متغیرهای نهادی

الف - انسجام ساختاری

یکی از متغیرهای نهادی تأثیرگذار بر انسجام اجتماعی، ساختار قوه مجریه در قانون اساسی مصوب مجلس خبرگان قانون اساسی در ۱۳۵۸ است. رئیس جمهور موظف به معرفی نخست‌وزیر بود که با اختیارات اجرایی هدایت قوه مجریه را عهده‌دار می‌شد. اما آنچه نباید از نظر دور داشت این است که رئیس جمهور باید فردی را انتخاب می‌کرد که مورد پذیرش مجلس شورای اسلامی قرار می‌گرفت. از این‌رو رئیس جمهور در هر دو دولت، قبل از بازنگری قانون اساسی فردی را علی‌رغم میل باطنی و بر اساس نظر مجلس شورای اسلامی انتخاب می‌کرد که این مسئله باعث عدم هماهنگی و اختلافات فزاینده در قوه مجریه و تسری آن به جامعه می‌شد. جریان‌های سیاسی و اجتماعی همسو با رئیس جمهور از رئیس جمهور و در مقابل جریان‌های همسو با نخست‌وزیر از نخست‌وزیر حمایت می‌کردند.

این ضعف نهادی در دولت سید ابوالحسن بنی‌صدر با نخست‌وزیری محمدعلی رجایی و ریاست جمهوری آیت‌ا... خامنه‌ای و نخست‌وزیری میرحسین موسوی به عیان قابل مشاهده بود (راعی، ۱۳۸۲: ۴۵). بنی‌صدر نیز در صدد بود تا نخست‌وزیری را انتخاب نماید که از جهت گرایش‌های سیاسی همسو با او باشد. از منظر نیروهای پیرو خط امام، صلاحیت‌های مکتبی در اولویت بود ولی از منظر بنی‌صدر و جریان لیبرال تساهل و منافع ملی نسبت به منافع آرمانی و امتی دارای ترجیح بود (صابری، ۱۳۸۲: ۵). در هر صورت بنی‌صدر با در نظر گرفتن برخی از مصالح مجبور به پذیرش و معرفی نخست‌وزیر مورد قبول جریان‌های سیاسی پیرو خط امام به مجلس شورای اسلامی شد.

همین چالش در انتخاب میرحسین موسوی به نخست‌وزیری در زمان ریاست جمهوری آیت‌ا... خامنه‌ای قابل مشاهده است. بین این دو شخصیت، اختلاف نظر جدی در رابطه با مدیریت اقتصادی کشور، سیاست‌های خارجی و فرهنگی وجود داشت ولی در نهایت ایشان میرحسین موسوی را برای دو دوره علی‌رغم میل باطنی برای مسئولیت نخست‌وزیری به مجلس معرفی کرد (لاهوری، ۱۳۸۷: ۲۲).

بعد از بازنگری قانون اساسی در سال ۱۳۶۸ و حذف مسئولیت نخست‌وزیری و تمرکز اختیارات در یک فرد، در قوه مجریه نوعی انسجام و ثبات سیاسی و اجتماعی ایجاد شد و اگرچه در برخی از دوره‌ها شاهد تقابل دو قوه مجریه و مقننه بوده‌ایم ولی با این وجود به میزان زیادی از عدم انسجام در قوه مجریه کاسته شد. در دوره‌هایی که دولت و مجلس شورای اسلامی از یک جریان سیاسی اجتماعی غالب تشکیل می‌شد یک نوع انسجام نسبی در سطح حاکمیت ایجاد می‌شد و آثار آن در جامعه محسوس بود.

ب- شخصیت و جایگاه معنوی امام خمینی (ره)

از دیگر متغیرهای نهادی ایجاد انسجام اجتماعی در بازه زمانی اول، ویژگی‌های فردی و سیاسی امام خمینی (ره) است. بی‌تردید ایشان چهره‌ای تعیین‌کننده و یکی از اضلاع مهم انقلاب اسلامی بودند. امام خمینی (ره) با برجسته‌سازی نارضایتی‌های موجود در جامعه و از طرف دیگر ارائه ایدئولوژی جایگزین توانستند انقلاب اسلامی را رهبری کنند (هراتی، ۱۳۹۱: ۲۳۶). از این رو هرگونه نظریه پردازی حول انقلاب اسلامی وابسته به بررسی جایگاه شخصیت ایشان است. بسیاری از جامعه‌شناسان و محققان انقلاب اسلامی از جمله نیکی کدی در مقاله «مطالعه تطبیقی انقلاب‌های ایران» (کدی، ۱۳۷۷: ۳۱۳)، حسین بشیریه در مقاله «فرهنگ شیعی و کاریزما در انقلاب ایران» (بشیریه، ۱۳۷۸: ۱۱۹) در بررسی وقوع انقلاب اسلامی، رهبری امام خمینی (ره) و شخصیت کاریزماتیک ایشان را مورد تأکید قرار داده‌اند.

همین عامل بعد از وقوع انقلاب اسلامی نیز عامل بسیار تعیین‌کننده در بسیج اجتماعی و وحدت جریان‌های سیاسی و فکری عمده بود. به‌عنوان شاخص می‌توان به تلاش بسیاری از نخبگان فکری و دینی اشاره کرد که به منظور کسب مقبولیت و مشروعیت، خود را ذیل ایشان تعریف می‌کردند و افزایش قابلیت اعتبار اجتماعی آنها، مشروط به کسب تأییدیه از طرف امام خمینی (ره) بود.

پ- توازن و عدالت توزیعی

یکی دیگر از ویژگی‌های نهادی در دهه ابتدای انقلاب اسلامی، توازن نسبی توسعه و پیشرفت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و به عبارت دیگر برابری فرصت‌ها در سراسر کشور بود. به دلایل مختلف، دنیای مصرفی زندگی روزمره نیز یکدست و منسجم بود. تحت شرایط اقتصادی، واردات کالا کنترل شده بود و تولیدات داخلی تنوع نداشت. برای کثیری از مردم، هنوز تفاوت در مصرف بروز نکرده بود. فاصله ثروت هم اگر وجود داشت نمود بیرونی نداشت و به عبارت دیگر منازعه هویت بر محور سیاست بدن، سبک فراغت و ترجیحات مصرف شکل نگرفته بود. جنگ و فضای ایدئولوژیک نیز آدم‌ها را قلباً یا به اجبار یکدست و منسجم کرده بود (نظری، ۱۳۹۹: ۵۸).

اما در بازه زمانی دوم به مرور این عدم توازن توسعه در حوزه‌های اقتصادی و سیاسی و علاوه بر آن توسعه مرکز و پیرامون به وضوح قابل مشاهده است. در بازه زمانی دوم به علت سیاست‌های خاص دولت‌ها به‌ویژه بازسازی‌های بعد از جنگ که به شکل کاملاً نامتوازن آغاز شد و استمرار پیدا کرد موجب شکل‌گیری یک کلان‌شهر بسیار بزرگ و چهار کلان‌شهر دیگر شده است که بخش بزرگی از جمعیت را در خود جای داده است. عمده گردش مالی و سرمایه انسانی، اقتصادی و سیاسی نیز در این شهرها متمرکز است. برای نمونه در برنامه پنج‌ساله اول (از سال ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۲) بالاترین بخش از اعتبارات صنعتی به صنایع اصفهان (۵۰ درصد) اختصاص داده شده و استان‌های ایلام، کردستان، کرمانشاه، سیستان و بلوچستان و ... از اعتبارات ملی محروم شده‌اند. در مجموع برنامه اول توسعه کشور، ۸۰ درصد بودجه به سه استان اختصاص داشته و سهم استان کردستان فقط ۱.۹ درصد بوده و با برنامه چهارم که ۲ درصد بوده تفاوت زیادی نداشته است (محمدزاده، ۱۳۸۰: ۱۴۱). همچنین گزارش هیأت وزیران در مورخ ۱۳۸۰/۴/۱۵ اعلام می‌دارد که مناطق کردنشین غرب کشور نسبت به استان‌های دیگر پیشرفت کمتری داشته‌اند (صالحی امیری، ۱۳۸۶: ۹۶).

همچنین بنابر اظهارات وزیر کشور در جمع هیأت نمایندگان اتاق بازرگانی ایران؛ از کل اقتصاد ایران ۵۰ درصد آن در تهران متمرکز شده است (هفته‌نامه اقتصادی تجارت فردا، ۱۳۹۶). همین الگو در سطح استان‌ها و بقیه شهرستان‌های استان قابل مشاهده است.

جدول ۵- سهم استان‌ها از تولید ناخالص ملی

نام استان	درصد از GDP	نام استان	درصد از GDP
تهران	۲۲/۱	فرمانطقه ای	۱/۶
خوزستان	۱۴/۸	کرمانشاه	۱/۵
بوشهر	۶	قزوین	۱/۵
اصفهان	۵/۸	سیستان و بلوچستان	۱/۲
خراسان رضوی	۴/۹	همدان	۱/۲
فارس	۴/۷	ایلام	۱/۲
آذربایجان	۳/۵	گلستان	۱/۲
مازندران	۳/۳	لرستان	۱/۱
کرمان	۳/۱	زنجان	۱
البرز	۲/۸	اردبیل	۱
گیلان	۲/۲	قم	۱
کهگیلویه و بویر احمد	۲/۲	کردستان	۰/۹
آذربایجان غربی	۲	سمنان	۰/۹
هرمزگان	۲	چهارمحال بختیاری	۰/۶
مرکزی	۱/۹	خراسان شمالی	۰/۵
یزد	۱/۸	خراسان جنوبی	۰/۵

از دیگر موارد توسعه نامتوازن در زمینه سیاسی در این دو بازه زمانی، گسترش ساختارهای جذب مشارکت سیاسی مانند احزاب و نهادهای مردم‌نهاد در بازه زمانی دوم است. تعداد احزاب در این دو بازه زمانی به میزان قابل توجهی افزایش یافته است. بر اساس آمار رسمی وزارت کشور، تعداد احزاب و تشکل‌های سیاسی ثبت شده و دارای پروانه در دهه ۱۳۶۰ از تعداد انگشتان دو دست تجاوز نمی‌کند در حالی که از دهه ۱۳۷۰ تا به امروز شاهد رشد فزاینده احزاب و تشکل‌های سیاسی هستیم. صدور پروانه برای احزاب در آغاز دولت سیدمحمد خاتمی که توسعه سیاسی را به‌عنوان هدف خود تعریف کرده بود به نقطه

اوج خود رسید به گونه‌ای که در سال ۱۳۷۷ تعداد پروانه‌ها به ۳۸ عدد رسید. بر اساس آمار رسمی وزارت کشور در ۱۴۰۱ تعداد ۱۲۶ حزب و تشکل سیاسی فعال در کشور حضور دارد. همچنین بر اساس آمار رسمی وزارت کشور اگرچه تعداد سازمان‌های مردم‌نهاد در دهه ابتدایی انقلاب اسلامی بسیار محدود بود اما در بازه زمانی دوم به شدت افزایش یافته است به گونه‌ای که تعداد آنها در سال ۱۴۰۲ به ۷۹۶ مورد رسیده است (وزارت کشور، ۱۴۰۲).

متغیرهای محیطی

از دیگر متغیرهای مؤثر در انسجام اجتماعی، متغیرهای محیطی هستند که در الگوی تحلیلی SWOT از آنها تعبیر به فرصت و تهدید می‌شود:

الف- تهدیدات خارجی

جدای از فضای انقلابی و ارزشی متأثر از انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ که برآمده از اتحاد ملت برای مبارزه با استبداد بود، تهدیدات خارجی از جمله آغاز جنگ هشت‌ساله در این بازه زمانی عامل مهمی در افزایش انسجام اجتماعی بود. همه تلاش‌های نخبگان فکری و ابزاری معطوف به بسیج مردمی برای مقابله با تجاوز دولت عراق به ایران بود. در این دهه نمادها و ارزش‌های وحدت‌آفرین پیوسته تولید و بازتولید می‌شدند. فراخوان داوطلبان به جبهه‌های نبرد، جمع‌آوری کمک برای جبهه و همچنین تشیع هر روزه شهدای جنگ انسجام اجتماعی را به شدت افزایش می‌داد.

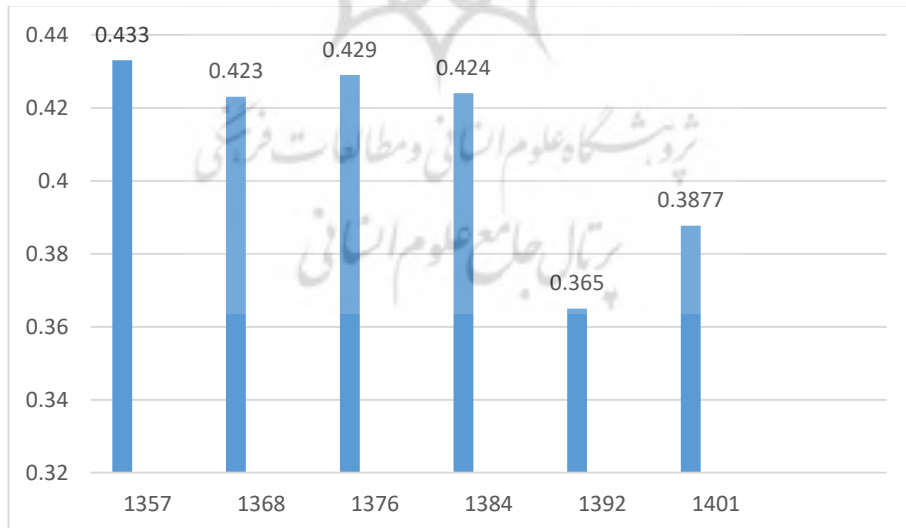
جدای از رهبری منتقد و ایدئولوژی، ابزارهای احساس برانگیز از جمله موسیقی و مذهب، نمازهای جمعی و دعاها باعث افزایش همبستگی می‌شد. احساس همبستگی و انسجام اجتماعی به اندازه‌ای افزایش یافته بود که ایرانیان مسیحی نیز مایل به مشارکت در این نبرد بودند و این یکی از معرف‌های افزایش انسجام اجتماعی در بازه زمانی اول است. شرایط هنجاری متأثر از جنگ باعث شده بود ملاحظات اخلاقی و انسانی مردم به میزان زیادی افزایش یافته و سطح زندگی پایین را تحمل می‌کردند و حاضر به تحمل همه‌گونه سختی بودند (رفیع‌پور، ۱۳۹۲: ۱۳۵).

اما در بازه زمانی دوم اگرچه با استراتژی خاص ایران در سیاست خارجی، تقابل با بلوک قدرت همچنان وجود داشت اما این تهدید خارجی به اندازه بازه زمانی اول نتوانسته بود وحدت آفرین باشد و برخی گرایش‌های سیاسی معتقد بودند هزینه رویکردهای تقابلی با بلوک قدرت را شهروندان باید متحمل شوند و رویکردهای تقابلی به علت عدم توازن مقدرات و محذورات، منجر به افزایش فشار بر شهروندان است.

ب- تبعیض در برخورداری از امکانات و فرصت‌ها

از دیگر متغیرهای مورد مقایسه در رابطه با میزان انسجام اجتماعی در دوبازه زمانی مذکور، نابرابری و بی‌عدالتی در توزیع فرصت‌هاست. بر اساس نمودار ۱، ضریب جینی در بازه زمانی دوم از شرایط مناسب‌تری برخوردار است. ضریب جینی به‌عنوان شاخص عدالت بعد از انقلاب اسلامی روند کاهشی داشته است و در بازه زمانی دوم به نسبت بازه زمانی اول در شرایط مطلوب‌تری قرار داشته است. بی‌تردید افزایش فاصله طبقاتی و تبعیض نقش منفی در تضعیف انسجام اجتماعی دارد و کاهش ضریب جینی می‌تواند مقوم انسجام اجتماعی باشد.

نمودار ۱- ضریب جینی از ۱۳۵۷-۱۴۰۱

منبع: مرکز آمار ایران

پ- میزان دسترسی به رسانه‌های ارتباطی و جهانی شدن

از دیگر عوامل محیطی در کاهش و افزایش انسجام اجتماعی؛ گستردگی، تنوع و کیفیت رسانه‌های ارتباطی است. رسانه در بازه زمانی اول به‌عنوان یک عامل انسجام‌بخش و فرصت برای انسجام اجتماعی تلقی می‌شد، ولی در بازه زمانی دوم به تهدیدی برای این مؤلفه تغییر ماهیت داد. پوتنام^۱ با اشاره به تأثیر سوء رسانه‌های ارتباطی جمعی در فرایند اجتماعی شدن و بسیج سیاسی شهروندان، بر این باور است که رسانه‌ها به خصوص تلویزیون به شکل بالقوه به انفعال شهروندان منجر می‌شوند (حسین‌پور، ۱۳۹۰: ۱۳۲). نفوذ و تأثیر رسانه تا جایی است که برخی از نظریه‌پردازان ارتباطی بر این باورند که رسانه‌ها، اولویت ذهنی و حتی رفتاری شهروندان را تعیین می‌کنند و اگر چگونه فکر کردن را به آنها یاد ندهند، به چه فکر کردن را به آنها می‌آموزند (خوش‌فر، ۱۳۸۹: ۸۷).

در رابطه با تأثیرگذاری رسانه‌های جمعی از جمله رادیو و تلویزیون، لازار^۲ معتقد است اطلاعاتی که از رسانه‌ها منتشر می‌شود، به میزان بالایی به برداشت‌های عموم از واقعیت شکل می‌دهد. در نتیجه افکار و مفاهیمی که افراد با آنها تفکرات و نظرات خود را در مورد واقعیت اجتماعی سازمان می‌دهند تا حدود زیادی متأثر از رسانه است (لازار، ۱۳۹۱: ۸۸). از این رو در رابطه با رسانه‌های جمعی با یک فرایند انتقال یک‌سویه پیام و اطلاعات مواجه خواهیم بود و نقش رسانه‌های جمعی معمولاً همگن‌سازی خواهد بود.

با فراگیری رسانه‌های جمعی، اطلاعات از سد تأیید محتوای دولت‌ها عبور می‌کرد و در اختیار شهروندان قرار می‌گرفت. این فرایند یک روایت واحد از پدیده‌های سیاسی اجتماعی ارائه می‌کرد و موجب یک انسجام اجتماعی نسبی در جامعه بود. آنتونی گیدنز معتقد است که مردم بسیاری از فعالیت‌های خود را بر اساس تلویزیون تنظیم می‌کنند (گیدنز، ۱۳۷۳: ۴۷۵). پس در شرایطی که تلویزیون و رادیو رسانه غالب باشند ایجاد انسجام اجتماعی تسهیل می‌شود.

1. Putnam

2. Lazar

در مقابل، با گسترش رسانه‌های اجتماعی و افزایش نفوذ، کمیت و تنوع محتواها و از طرف دیگر گسترش حق انتخاب مخاطبان؛ شهروندان به گونه‌ای کاملاً متفاوت متأثر می‌شوند و سبک زندگی کاملاً متفاوت به مخاطبان القا می‌شود. این شرایط زمینه را برای عدم انسجام فکری در ابعاد گوناگون سیاسی، فرهنگی و اقتصادی ایجاد می‌کند. بی‌تردید جامعه‌ای که از رسانه‌های محدود در بازه زمانی سال ۵۷ تا ۱۳۶۸ بهره می‌برد متفاوت از جامعه‌ای است که از رسانه‌های اینترنتی و ماهواره‌ای استفاده می‌کنند و تولید محتوا صرفاً در انحصار دولت نیست و هر یک از شهروندان تولید کننده محتوا هستند.

رسانه غالب در بازه زمانی اول، رسانه‌های جمعی رادیو و تلویزیون بودند که به شکل محدود برنامه پخش می‌کردند و جامعه در گزینش کمیت و کیفیت برنامه‌های محدود این رسانه‌ها حق انتخاب نداشت. به عبارت دیگر دولت به واسطه رسانه جمعی، همسو با نهادهای هنجارساز و جامعه‌پذیر سنتی (مسجد، بازار و خانواده) عمل می‌کرد. خاصیت رسانه‌های جمعی ایجاد جماعتی کثیر با آهنگ زندگی یکسان بود.

برای نمونه، فعالیت تلویزیون ساعت ۱۷ شروع به پخش برنامه می‌کرد و نزدیک نیمه شب این رسانه به فعالیت خود پایان می‌داد. فیلم‌های کارتونی و سینمایی به علت تعداد پایین آنها از غنای معنایی بالایی برخوردار بودند. در دهه شصت کارتون‌های خانواده دکتر ارنست؛ تلاش یک خانواده برای حفظ خود و اوج فداکاری برای نگاهداشت زندگی خانوادگی است. در مهاجران نیز خانواده‌ای کوچ کرده به استرالیا در جریان تلاشی وافر برای حفظ خانواده و منازعه‌ای با زندگی در شرایط جدید به نمایش در می‌آید ولی امروزه دیجیمون‌ها و پیگیمون‌ها در نبرد دائمی هستند و نسخه‌های جدید سریع و خشن دیگر فیلم‌های سینمایی به نمایش گذاشته می‌شوند. معناهای عمیق انسانی که در گذشته به مخاطب انتقال داده می‌شد در صحنه‌های ویژه انیمیشن و فیلم‌های سینمایی امروزی ناپدید شده است (نظری، ۱۳۹۹: ۶۱).

علاوه بر تفاوت گسترده کیفیت رسانه‌ها در دو بازه زمانی مورد مطالعه، میزان دسترسی به رسانه‌های جدید در بازه زمانی دوم در بخش‌های مختلف کشور متفاوت است که از آن

تعبیر به شکاف دیجیتال^۱ می‌شود. وضعیت استان‌های کشور بر اساس شاخص بین‌المللی توسعه ارتباطات و فناوری اطلاعات (IDI)^۲ از سوی دفتر بررسی‌های فنی اقتصادی معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات منتشر شد. شاخص شکاف دیجیتال مبین توسعه یافتگی بر اساس ۳ متغیر «دسترسی»، «استفاده» و «مهارت» در فناوری اطلاعات و ارتباطات است. در ایران بر اساس پارامترهای مدنظر در این بررسی‌ها، استان تهران توسعه یافته‌ترین استان و سیستان و بلوچستان کمترین برخورداری را به خود اختصاص داده است.

جدول ۶- شاخص توسعه IDI در سال ۱۳۹۸

رتبه	استان	شاخص IDI	رتبه	استان	شاخص IDI
۱	تهران	۷/۴۲	۱۷	ایلام	۶
۲	سمنان	۶/۹	۱۸	چهارمحال بختیاری	۵/۸۷
۳	یزد	۶/۷۹	۱۹	زنجان	۵/۸۲
۴	اصفهان	۶/۷۳	۲۰	کرمان	۵/۸۱
۵	البرز	۶/۶۷	۲۱	کهگیلویه و بویر احمد	۵/۸۱
۶	قم	۶/۵۳	۲۲	همدان	۵/۷۷
۷	مازندران	۶/۴۳	۲۳	کرمانشاه	۵/۷۶
۸	فارس	۶/۴۱	۲۴	اردبیل	۵/۷۳
۹	گیلان	۶/۴۱	۲۵	خراسان شمالی	۵/۶۳
۱۰	بوشهر	۶/۳۶	۲۶	گلستان	۵/۶۲
۱۱	مرکزی	۶/۲۶	۲۷	خراسان جنوبی	۵/۶۲
۱۲	قزوین	۶/۲۰	۲۸	لرستان	۵/۵۸
۱۳	خوزستان	۶/۱۷	۲۹	کردستان	۵۵/۵
۱۴	خراسان رضوی	۶/۱۵	۳۰	آذربایجان غربی	۵/۴۲
۱۵	آذربایجان شرقی	۶/۱۲	۳۱	سیستان و بلوچستان	۴/۷۱
۱۶	هرمزگان	۶/۰۲			

1. Digital Divide
2. Information and Connection Technology Development Index

از دیگر متغیرهای محیطی که انسجام اجتماعی را تهدید می‌کند و می‌توان ذیل عنوان رسانه به آن پرداخت، متأثر شدن بخشی از جامعه از فرآیند جهانی شدن است. گسترش رسانه‌های ارتباطی از مطبوعات تا اینترنت و شبکه‌های اجتماعی نیز موجبات تفکر سیال و هویت چهل تکه و موزائیکی را برای انسان معاصر فراهم کرده است (همان‌طور که شایگان در کتاب افسون‌زدگی جدید اشاره می‌کند امروزه رجوع و اصرار بر خاطرات ازلی - هویت اسلامی و مذهب شیعه - در شرایط گسترش تعاملات، اختلاط و امتزاج فرهنگی و هویتی، بسیار صعب و دشوار شده است (شایگان، ۱۳۸۶: ۱۵۲).

امروزه فرایند جهانی شدن، هویت‌های یک‌دست با ارزش‌های ثابت را حذف کرده است و هویت‌های سدید با هویت‌های کدر، موزائیکی و مواضع اختلاطی و پیوندی مواجه شده‌اند (تاجیک، ۱۳۸۴: ۱۰۳). برای نمونه برخی از شهروندان در بازه زمانی دوم متأثر از فرایند جهانی شدن، سبک زندگی جدیدی را برمی‌گزینند که در مغایرت با آموزه‌های دین اسلام است. شکل‌گیری شکاف دین‌مدار و غیرمتدین در بازه زمانی دوم مشهود است؛ اگر بعضی از تجمعات مذهبی در ایام خاص در کشور شکل می‌گیرد همزمان بعضی از شهروندان سبک زندگی جدیدی را برگزیده‌اند که در مغایرت با بعضی از آموزه‌های دین اسلام است. برای نمونه در جنبش‌های اعتراضی مطالباتی چون حذف محدودیت‌های دینی در روابط اجتماعی، حضور در اجتماع با پوششی همانند جوامع غیردینی، عدم اقبال به ازدواج و تعریف جدید از ازدواج که مغایر با احکام شریعت اسلام است، مشاهده می‌شود. از این‌رو تحت تأثیر فرایند جهانی شدن و گسترش متغیرهای گفتمانی مدرن در ایران؛ ضمن شکل‌گیری خرده فرهنگ‌های جدید، ارزش‌های دینی و اسلامی تحت تأثیر قرار گرفته و کمرنگ‌تر از دوره قبل شده است.

ت - تحصیلات

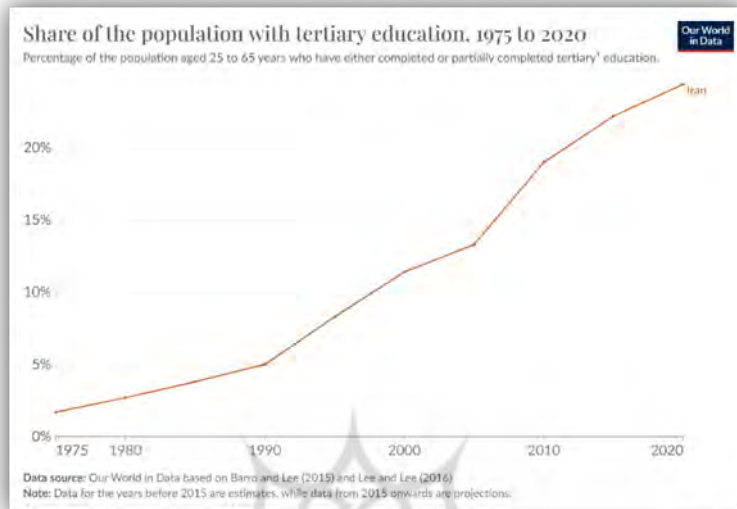
یکی دیگر از متغیرهای محیطی مؤثر در میزان انسجام اجتماعی، تحصیلات است. بسیاری از جامعه‌شناسان معتقد به رابطه مستقیم بین تحصیلات و انسجام اجتماعی هستند. دانیل لرنر، مک کله‌لند، اینکلس، اینگلهارت، آلموند، پاول و هانتینگتون از جمله افرادی هستند که نسبت مستقیم بین افزایش تحصیلات و انسجام اجتماعی برقرار می‌کنند.

گائوتری^۱ به نقش نابرابری تحصیلات در ایجاد نابرابری‌های سیاسی و اجتماعی اشاره کرده است و معتقد است مشارکت نباشده بر بسترهای نابرابری آموزشی و اطلاعاتی این تهدید را در بر دارد که نابرابری‌های موجود در جامعه را افزایش دهد. زیرا آن دسته از شهروندان که فاقد تحصیلات هستند و یا تحصیلات پایین دارند، در بسیاری از موارد فاقد نماینده می‌مانند و افراد دارای تحصیلات بالا قادر به دفاع از دیدگاه‌ها و نظریات خود هستند (Gaotri, 1986: 27). همچنین ولاسکو^۲ و موزیک در تحقیقی نشان دادند که در هر بخشی که شاغلین از تحصیلات بالاتری برخوردارند میزان مشارکت بالاتری مشاهده می‌شود (Velasco & Musick, 1997: 15).

شاخص‌ها حکایت از این دارد که در بازه زمانی دوم، متغیر تحصیلات افزایش یافته است. همچنین بر اساس آمار موسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری در سال ۱۳۶۸، تعداد دانشجویان در مقاطع آموزش عالی تنها ۴ درصد کل جمعیت ایران بودند در حالی که این شاخص در سال ۱۴۰۰ به ۱۳ تا ۱۴ درصد جمعیت ایران افزایش یافته است. از طرفی بر اساس آمار مرکز نظارت ارزیابی و تضمین کیفیت وزارت علوم، اگر در بازه زمانی اول به ازای هر ۱۰۰۰ نفر تنها ۴/۵ نفر در مقطع عالی تحصیل می‌کرده در سال ۱۴۰۱ این شاخص به ۳۸ نفر افزایش یافته است (رازینی، ۱۴۰۱). علاوه بر آن، عدالت آموزشی تا حد زیادی بهبود یافته است. بر اساس آمار موسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی، اگر در بازه اول ۸۰ درصد امکانات آموزش متمرکز در تهران و تنها ۲۰ درصد امکانات آموزش عالی در شهرستان‌ها و سراسر کشور بود، امروزه این شاخص تغییر کرده و از امکانات آموزشی تنها ۲۰ درصد آن در تهران متمرکز است و ۸۰ درصد در سراسر کشور توزیع شده است (موسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی، ۱۴۰۱).

1. Gautry
2. Velasco

نمودار ۲- میزان تحصیلات دیرستان از سال ۱۳۵۳ تا ۱۳۹۹

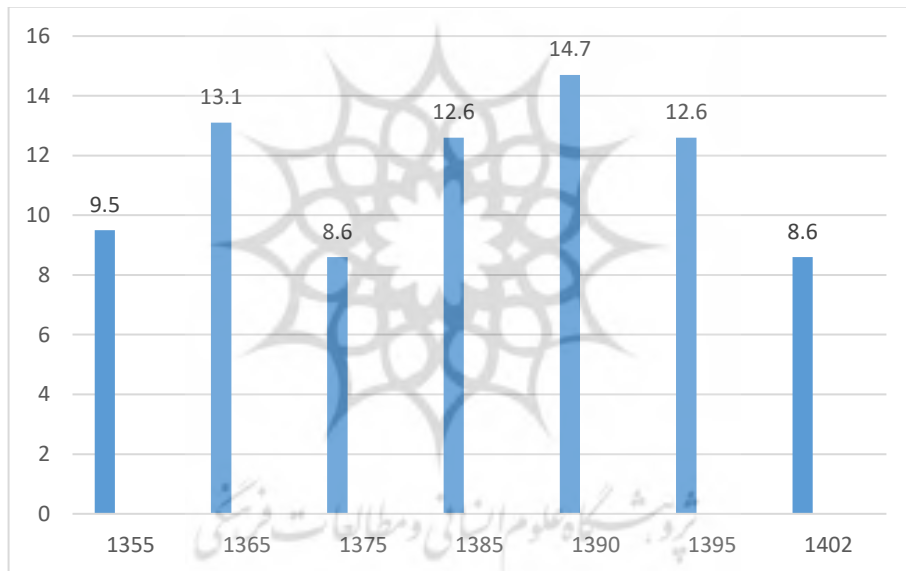
ث- امید و انگیزه پیشرفت

یکی دیگر از متغیرهای محیطی انسجام اجتماعی، امید به زندگی و انگیزه پیشرفت است. نشاط و امید به زندگی نقش تعیین کننده در تأمین سلامت فرد و جامعه دارد و از آنجا که نشاط همواره با امید و اعتماد همراه است، می تواند نقش تسریع کننده در فرایند توسعه جامعه داشته باشد. بر همین مبناست که برای تعیین توسعه یافتگی و انسجام اجتماعی کشورها؛ متغیرهای نشاط، امید به آینده، خوشنودی و رضایت مندی جامعه نیز به عنوان یک متغیر تعیین کننده در محاسبات مورد توجه است. به این معنی که جامعه‌ای که احساس نشاط، شادکامی، خوشنودی و رضایت مندی نکند نمی توان آن را توسعه یافته قلمداد کرد (داینر، ۲۰۰۲: ۸۳).

بر اساس مطالعات انجام شده؛ نابرابری‌های اقتصادی - اجتماعی، سلامت، فقر، مسکن، شغل، بی‌ثباتی‌های سیاسی، متغیرهای موثر در امید به زندگی تلقی می‌شوند (Hattersley, 25: 1997).

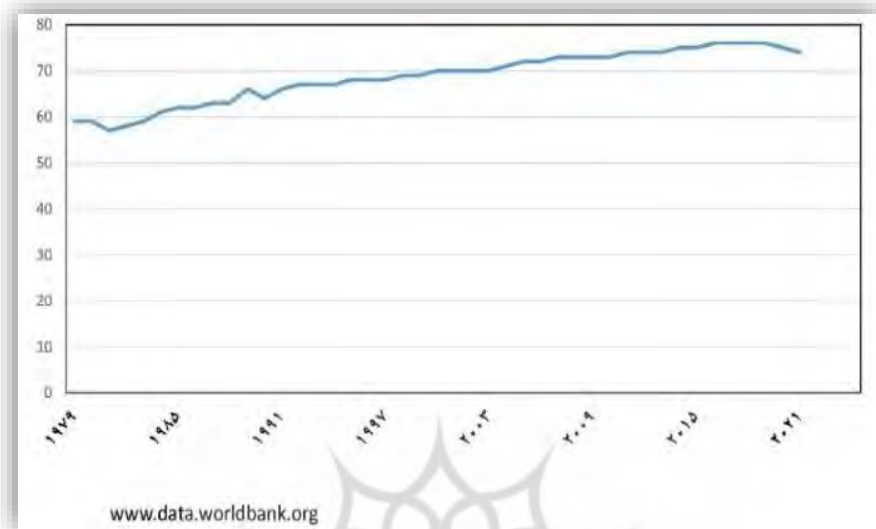
شاخص‌های امید به زندگی در دو بازه زمانی مورد مطالعه در شرایط متفاوتی قرار داشته است. همان‌طور که در نمودار شماره ۵ مشاهده می‌شود در بازه زمانی اول، سن امید به زندگی ۶۵ سال است اما در بازه زمانی دوم این سن به حدود ۷۴ سال افزایش یافته است. همچنین ضریب جینی به عنوان شاخص عدالت اجتماعی در بازه زمانی دوم در شرایط مناسب‌تری نسبت به بازه زمانی اول قرار دارد. اما در عوض شاخص بیکاری و بی‌ثباتی سیاسی-اجتماعی بر اساس نمودار ۴ بیان‌کننده این است که امید و انگیزه زندگی و پیشرفت در بازه زمانی دوم تحت تأثیر این شاخص‌ها قرار گرفته‌اند و کاهش یافته است.

نمودار ۳- نرخ بیکاری از سال ۱۳۵۵-۱۳۹۵

منبع: مرکز آمار ایران

نمودار ۴- امید به زندگی (سال)

جدول ۷- بی‌ثباتی‌های سیاسی از سال ۱۳۵۷-۱۴۰۱

سال	نوع بی‌ثباتی سیاسی	موضوع
۱۳۵۸	راهپیمایی و تجمع اعتراضی	اعتراض به اجباری شدن حجاب
۱۳۵۹	اعتصاب و تعطیلی بازار	اعتراض به عملکرد بنی صدر
۱۳۶۰	تجمع اعتراضی و درگیری خیابانی	اعتراض به طرح عدم کفایت سیاسی بنی صدر
۱۳۷۱	تجمع اعتراضی	اعتراض به تخریب خانه‌های کوی طلاب در مشهد
۱۳۷۱	تجمع اعتراض و اعتصاب	تورم حدود ۵۰ درصدی در اثر اصلاحات اقتصادی
۱۳۷۲	تجمع اعتراضی و تظاهرات	مخالفت مجلس با استان شدن قزوین
۱۳۷۴	اعتصاب و تجمعات اعتراضی	گرانی کرایه تاکسی در اسلامشهر
۱۳۷۸	تجمع اعتراضی شورش و اغتشاشات	مخالفت با محدودیت مطبوعات و توقیف روزنامه سلام
۱۳۸۵	تجمعات اعتراضی در شهرهای آذری زبان	در اعتراض به کاریکاتور روزنامه ایران
۱۳۸۵	تجمعات اعتراضی	در اعتراض به تعدد زوجات و نابرابری حقوق زن و مرد
۱۳۸۶	شورش و اغتشاشات	در اعتراض به افزایش قیمت سوخت و سهمیه‌بندی سوخت

سال	نوع بی‌ثباتی سیاسی	موضوع
۱۳۸۶	تجمع اعتراضی	در اعتراض به توهین به آذری‌زبانان در روزنامه طرح نو
۱۳۸۸	شورش، تجمعات اعتراضی، تظاهرات	اعتراض به نتایج انتخابات ریاست جمهوری دوره دهم
۱۳۹۴	تجمعات اعتراضی	اعتراض به صدا و سیما به علت توهین به آذری‌ها در برنامه فیتیه
۱۳۹۵	تجمع اعتراضی و اعتصاب	اعتراض کشاورزان اصفهان به انتقال آب به یزد و تضرع حق آب آنها
۱۳۹۶	تجمعات اعتراضی	اعتراض به انتقال آب به یزد
۱۳۹۶	تجمعات اعتراضی	درویش گنابادی در اعتراض به محدودیت‌های نورعلی تابنده
۱۳۹۷	تجمعات اعتراضی	اعتراض به تقسیم شهرستان کازرون
۱۳۹۷	اعتصاب	اعتصاب کامیونداران به افزایش قیمت لوازم یدکی و عدم افزایش قیمت حمل و نقل بار
۱۳۹۷	اعتصاب و تجمعات اعتراضی	کارگران هفت تپه در اعتراض به عدم پرداخت حقوق و تعطیلی کارخانه
۱۳۹۷	اعتصاب و تجمعات اعتراضی	اعتصاب کارگران فولاد اهواز
۱۳۹۷	تجمع اعتراضی در شهرهای کرد نشین	در انتقاد به اعدام سه کرد
۱۳۹۷	اعتراض و شورش	اعتراض به انتقال آب اصفهان به یزد
۱۳۹۸	اعتراض و شورش	اعتراض به افزایش قیمت سوخت
۱۳۹۸	تجمع اعتراضی	اعتراض به خطای پدافند در شلیک به هواپیمای مسافری اکران
۱۳۹۹	تجمعات اعتراضی و شورش	اعتراض به کیفیت آب غیزانیه و عدم اجرای طرح آب‌رسانی
۱۳۹۹	اعتراض و شورش	اعتراض به کشته شدن قاچاقچیان سوخت در جنوب شرقی ایران
۱۴۰۰	تجمع اعتراضی	در مقابل ساختمان بورس در اعتراض به ریزش پی‌درپی بورس

ادامه جدول ۷-

سال	نوع بی‌ثباتی سیاسی	موضوع
۱۴۰۰	تجمع اعتراضی و شورش	تجمع کشاورزان اصفهانی
۱۴۰۰	تجمع اعتراضی و شورش	اعتراض مردم خوزستان به کم‌آبی و مشکل آب شرب
۱۴۰۰	تجمع اعتراضی و شورش	اعتراض مردم کهگیلویه و بویراحمد به کم‌آبی و انتقال آب
۱۴۰۰	تجمع اعتراضی	اعتراض معلمان به عدم اجرای رتبه‌بندی معلمان
۱۴۰۱	تجمع اعتراض	اعتراض مردم خوزستان و چهارمحال بختیاری به مشکل آب شرب
۱۴۰۱	تجمع اعتراضی	اعتراض بازنشستگان تأمین اجتماعی به مشکلات معیشتی
۱۴۰۱	تجمع اعتراضی	اعتراض مردم همدان به مشکل آب شرب
۱۴۰۱	تجمع اعتراضی و شورش	اعتراض به فرو ریختن ساختمان مسکونی تجاری متروپل
۱۴۰۱	تجمع اعتراضی	در اعتراض به حذف ارز ترجیحی در برخی از مواد غذایی
۱۴۰۱	شورش و تجمعات اعتراضی	در اعتراض به حجاب

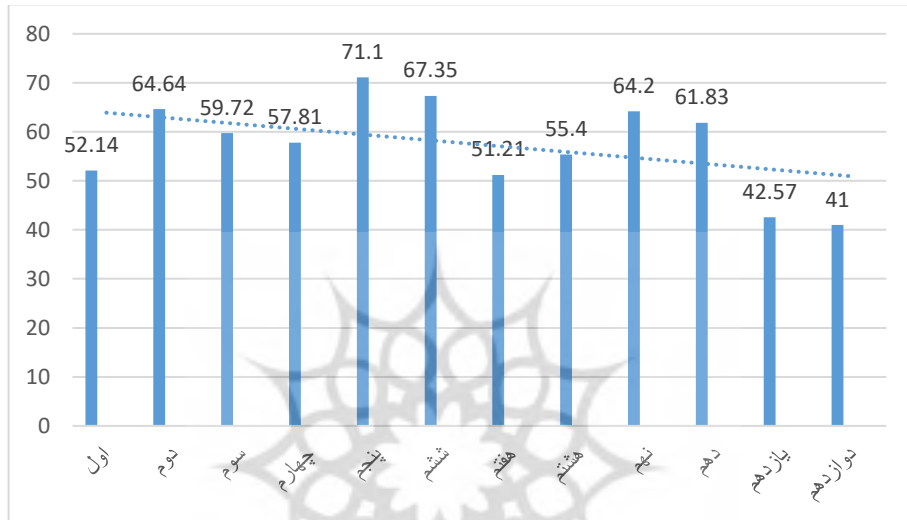
ج- نهادهای مدنی و مشارکت سیاسی

از دیگر متغیرهای انسجام اجتماعی، میزان مشارکت سیاسی شهروندان است. مشارکت سیاسی شهروندان ارتباط مستقیم با انسجام و سرمایه اجتماعی دارد. از منظر پاتنام، سرمایه اجتماعی و انسجام اجتماعی رابطه مستقیم با ویژگی‌های سازمان اجتماعی از جمله شبکه‌ها، هنجارها و اعتماد دارد که همکاری را برای منافع متعارض تسهیل می‌کند. جامعه دارای انسجام و سرمایه اجتماعی بالا از کارایی بیشتری برخوردار است (فیروزآبادی، ۱۳۸۴: ۱۵۹).

ابتدایی‌ترین شکل متغیر مشارکت سیاسی، شرکت در انتخابات است و از طریق این شاخص می‌توان میزان انسجام اجتماعی را ارزیابی کرد. مقایسه مشارکت سیاسی در بازه زمان قبل و بعد از بازنگری قانون اساسی حکایت از این دارد که میانگین مشارکت سیاسی در انتخابات ریاست جمهوری و مجلس شورای اسلامی تفاوت زیادی نداشته است.

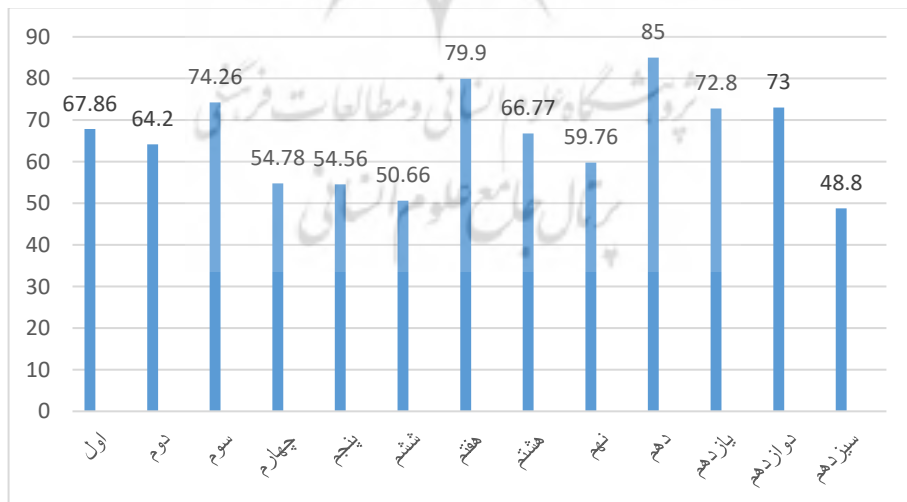
میانگین مشارکت سیاسی در انتخابات مجلس شورای اسلامی در دوره اول و دوم به ترتیب ۵۸/۸۳ و ۵۸/۹۳ بوده است و درصد مشارکت در انتخابات ریاست جمهوری در بازه زمانی اول و دوم به ترتیب ۶۵/۲۷ و ۶۵/۶۹ بوده است.

نمودار شماره ۵- میزان مشارکت در انتخابات مجلس شورای اسلامی

منبع: وزارت کشور

نمودار ۶- میزان مشارکت در انتخابات ریاست جمهوری

منبع: وزارت کشور

چ- شکاف‌های قومیتی، هویتی، ارزشی

یکی دیگر از متغیرهای محیطی انسجام اجتماعی، میزان شکاف‌های هویتی فعال تاریخی و نامتجانس است که در مواردی حتی در تعارض و تقابل با هویت رسمی و مورد قبول حاکمیت قرار گرفته است. در ایران هویت‌های سه‌گانه ایرانی، دینی و متجدد با هم در آمیخته‌اند و بدین ترتیب مناطق تداخلی ایجاد کرده‌اند که هر دم پیچیده‌تر می‌شوند. قلمروهایی که هر یک از این هویت‌ها در آن دخل و تصرف می‌کنند و در غالب موارد با همدیگر در تعارضند. این موقعیت سرشار از تضاد حالتی شبیه به اسکیزوفرنی را موجب شده است و بعد از انقلاب ایران این پدیده تشدید شده است (شایگان، ۱۳۸۶: ۱۶۳).

هویت‌های سه‌گانه ایران معاصر تجلی عنصر ایرانی، اسلامی، غربی- و شرقی- است که محصول ظهور ساختار جهانی نوظهور می‌باشد. امروزه ما با یک ناسازه اساسی روبه‌رو هستیم؛ این ناسازه اساسی خود را به صورت ناسازه وحدت و کثرت می‌نمایاند، از سویی جامعه ما با شتاب به سوی کثرت می‌رود و از سویی دیگر ما نیازمند وحدت هستیم (تاجیک، ۱۳۸۴: ۱۰۳).

تلاش برای انسجام اجتماعی معطوف به متغیر هویت و فرهنگ همواره در دولت‌های مختلف بعد از انقلاب اسلامی به اشکال مختلف وجود داشته است. بعد از انقلاب اسلامی با ماهیت کاملاً اسلامی هویت ایرانی کمرنگ می‌شود. با وجود سیاست کلی نظام در تأکید بر ماهیت و هویت اسلامی ولی در دولت‌های مختلف همواره هویت‌های مدرن و ایرانی نیز در کنار هویت دینی برجسته می‌شدند که این امر زمینه چالش‌های هویتی و در نتیجه عدم انسجام اجتماعی را در برداشته است.

تنوع گفتمانی و تعارض هویتی سبب شده عرصه عمومی از عرصه نقد مسائل مهم کشور به عرصه ستیز هویتی تبدیل شود. همچنین در بعضی از مقاطع دولت‌ها به جای اینکه داور بی‌طرف باشند در یک طرف ستیز هویتی قرار می‌گیرند. در مقابل همگنی ماهیت نظام سیاسی با هویت و فرهنگ جامعه از یک طرف زمینه را برای مقبولیت و انسجام و اتحاد هر چه بیشتر حاکمیت و جامعه فراهم می‌کند و از طرف دیگر از شکاف‌های هویتی در جامعه جلوگیری می‌کند.

در بازه زمانی اول به علت عدم تثبیت ایدئولوژیک انقلاب اسلامی و سهم‌خواهی جریان‌های فکری چپ و راست، بی‌ثباتی سیاسی در سطح نهادی و محیطی افزایش و از سطح نهادی به جامعه تسری یافت. روشنفکران و کنشگران سیاسی وابسته به جریان فکری سازمان مجاهدین خلق با رویکرد چپ و نهضت آزادی با رویکرد لیبرالیستی در تعارض جدی با جریان فکری اسلام سیاسی در حاکمیت قرار گرفتند. اما در بازه زمانی دوم ماهیت ایدئولوژیک ساختار سیاسی به میزان بالایی تثبیت شد و با وجود رشد طبقه متوسط جدید و رشد جریان‌های روشنفکری، تعارضات هویتی دینی و غیردینی در قالب حزب و تشکل سیاسی مشاهده نشد.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

یکی از متغیرهایی که می‌تواند فرآیند توسعه یک کشور را با فراز و فرود مواجه کند و یا به عبارت دیگر توانمندی‌های آن کشور را در برابر تهدیدات ارتقا و یا دچار فرسایش کند، میزان انسجام اجتماعی است. در کشورهای برخوردار از انسجام اجتماعی، متوقف کردن تصمیم‌های بد و اتخاذ تصمیم‌های سخت با مقاومت کمتر از طرف جامعه مواجه خواهد شد.

ایران نیز از این قاعده مستثنی نیست. از این رو در این پژوهش تلاش شد به واسطه ترکیب الگوی تحلیلی SWOT و روش مقایسه‌ای، میزان انسجام اجتماعی قبل و بعد از بازنگری قانون اساسی در سال ۱۳۶۸ مورد مقایسه قرار گیرد. متغیرهای تأثیرگذار بر انسجام اجتماعی به روش کتابخانه‌ای و از آثار جامعه‌شناسان صاحب‌نظر در این رابطه توسط الگوی تحلیلی SWOT تفکیک و ساماندهی شد.

بر اساس این الگوی تحلیلی، دو دسته متغیرهای نهادی و متغیرهای محیطی در افزایش و کاهش انسجام اجتماعی مؤثر هستند. شتاب در روند تثبیت انقلاب اسلامی بدون در نظر گرفتن برخی از متغیرهای سیاسی، فرهنگی و اجتماعی ایران منجر به پیکربندی یک ساختار سیاسی شد که با برخی نواقص روبرو بود. با گذشت یک دهه از حیات انقلاب اسلامی، برخی از این نواقص بر نخبگان سیاسی و فکری آشکار گردید و به بازنگری قانون اساسی منجر شد. از آنجایی که به اعتقاد برخی از نخبگان، این تحول نهادی نقش تعیین

کننده در کارآمدی ساختار سیاسی داشته است نگارندگان، این تغییر ساختار را نقطه عطف تحولات ساختار سیاسی ایران دانسته و میزان انسجام اجتماعی را قبل و بعد از این تحول نهادی مهم مورد مقایسه قرار داده‌اند. بی تردید مضاف بر تحولات نهادی، برخی تحولات اجتماعی نیز در روند تغییر انسجام اجتماعی مؤثر بوده است.

در این پژوهش از روش مقایسه‌ای برای ارزیابی انسجام اجتماعی استفاده شد و متغیرهای مورد مقایسه طبق جدول ۸ به واسطه الگوی تحلیلی SWOT تفکیک شد.

جدول ۸- متغیرهای موثر در واحد تحلیل پژوهش (انسجام اجتماعی)

متغیرهای محیطی	متغیرهای نهادی
تهدیدات خارجی	انسجام ساختاری
تحصیلات	شخصیت معنوی و کاریزماتیک آیت‌ا... خمینی (ره)
مشارکت سیاسی	نهادهای جذب مشارکت سیاسی
تبعیض و بی‌عدالتی در توزیع فرصت‌ها	توازن توسعه سیاسی، اقتصادی، فرهنگی
گسترده‌گی و تنوع رسانه‌های ارتباطی	توازن سیاست‌های توسعه در مرکز و پیرامون
تأثیرپذیری از فرایند جهانی شدن	
تنوع قومیتی، فرهنگی، هویتی	
اقبال جامعه به تقیدات ارزشی و هنجاری	
امید و انگیزه پیشرفت	

بر اساس جدول ۹ می‌توان نتیجه گرفت متغیرهای انسجام اجتماعی در دو بازه زمانی مورد مطالعه روند یکسانی نداشته‌اند. بعضی از متغیرهای انسجام اجتماعی روند افزایشی داشته است و برخی از متغیرها در جهت کاهش انسجام اجتماعی بوده‌اند.

در زمینه متغیرهای نهادی، در بازه زمانی بعد از بازنگری قانون اساسی در سال ۱۳۶۸ با حذف نهادهای شورایی که در واکنش به تمرکز قدرت در قبل از انقلاب اسلامی حاصل شده بود، انسجام ساختاری به ویژه در قوه مجریه، قوه قضاییه و دیگر نهادها افزایش یافت. افزایش انسجام ساختاری به کاهش اختلاف زیرسیستم‌ها و افزایش کارآمدی منجر شد در حالی که قبل از بازنگری قانون اساسی عدم تمرکز نهادی و ساختاری منجر به اختلاف و

سرایت آن به جامعه می‌شد. شکاف‌های سیاسی- اجتماعی فزاینده در دهه ۱۳۶۰ شاهد بر این مدعاست.

جدول ۹- تغییر انسجام اجتماعی

ردیف	متغیر	دوره دوم نسبت به دوره اول
۱	انسجام ساختاری	افزایش نسبی
۲	شخصیت معنوی و کاریزماتیک رهبری	کاهش نسبی
۳	نهادهای مدنی	افزایش نسبی
۴	توازن توسعه سیاسی، اقتصادی، فرهنگی	کاهش نسبی
۵	تهدیدات خارجی	کاهش
۶	تحصیلات	افزایش
۷	مشارکت سیاسی	بدون تغییر
۸	تبعیض و بی‌عدالتی در توزیع فرصت‌ها	کاهش نسبی
۹	گسترده‌گی و تنوع رسانه‌های ارتباطی	افزایش
۱۰	تنوع قومیتی، فرهنگی، هویتی و ارزشی	کاهش نسبی
۱۱	امید و انگیزه پیشرفت	کاهش

از دیگر متغیرهای نهادی موثر بر میزان انسجام اجتماعی شخصیت معنوی و کاریزماتیک امام خمینی (ره) است. ویژگی‌های شخصیتی امام خمینی (ره) منجر به مقبولیت و افزایش قدرت بسیج‌کنندگی ایشان گردیده بود. از این رو بسیاری از جریان‌های فکری، سیاسی و فرهنگی برای برخورداری از قابلیت اعتبار باید از تایید امام خمینی (ره) برخوردار می‌شدند موضوعی که خلأ آن در بازه زمانی دوم مورد مطالعه، قابل توجه است. یکی دیگر از متغیرهای نهادی مورد توجه در میزان انسجام اجتماعی، متغیر توازن و یا عدم توازن توسعه سیاسی، اقتصادی و فرهنگی توسط دولت است. در بازه زمانی اول تهدیدات خارجی از جمله تهاجم نظامی به ایران منجر به تمرکز اداری و اجرایی کشور گردید. همچنین به دلایلی از جمله اهمیت مقوله عدالت به‌عنوان یکی از ارزش‌های اساسی انقلاب اسلامی در سیاست‌گذاری، نوعی توازن نسبی با پیوست عدالت در توسعه سراسر کشور قائل مشاهده بود، این در حالی است که بعد از پایان جنگ ایران و عراق سیاست نامتوازن دولت‌ها در بازسازی خسارات ناشی از جنگ به مرور به توسعه نامتوازن تهران با

دیگر استان‌ها و مراکز استان با شهرستان‌ها در ابعاد گوناگون منجر شد. پیامد توسعه نامتوازن در ابعاد سیاسی، فرهنگی و اقتصادی ایجاد شکاف‌های فعال در جامعه و در نتیجه کاهش انسجام اجتماعی در سراسر کشور شد.

یکی دیگر از متغیرهای نهادی در افزایش انسجام اجتماعی، افزایش نهادهای حدواسط بین جامعه و دولت در بازه زمانی دوم است. عدم سازماندهی جریان‌های فکری - سیاسی در قالب احزاب، گروه‌های فشار و سازمان‌های مردم‌نهاد، جامعه را از سازماندهی مناسب فکری و سیاسی برخوردار نخواهد کرد و در نتیجه انسجام اجتماعی کاهش می‌یابد. ارتباط جریان‌های فکری با همدیگر و از طرف دیگر ارتباط با دولت قطع می‌شود. در بازه زمانی دوم با افزایش نهادهای جامعه مدنی و نهادهای حد واسط، نوعی سامان‌دهی فکری سیاسی و فرهنگی مبتنی بر تکثر گفتمانی در جامعه حاکم شد.

دسته دوم از متغیرهای مؤثر در تغییر انسجام اجتماعی، متغیرهای محیطی هستند. از متغیرهای محیطی افزایش تحصیلات در بازه زمانی دوم است. افزایش تحصیلات نسبت مستقیم با افزایش تفاهم در جامعه دارد. اگرچه رشد تحصیلات جامعه منجر به تقویت طبقه متوسط جدید با رویکردی متفاوت گردید اما برآیند افزایش کمی و کیفی تحصیلات در بازه زمانی دوم، افزایش وفاق گروهی و در نهایت انسجام اجتماعی را به همراه داشته است. از دیگر متغیرهای مؤثر در انسجام اجتماعی، متغیر رسانه است. در بازه زمانی اول رسانه‌ها به لحاظ کمی محدود هستند و غالباً جمعی و تحت مدیریت متمرکز دولت قرار دارند. از این رو فرآیند هویت‌سازی، جامعه‌پذیری و فرهنگ‌سازی در کنترل دولت است. اما در بازه زمانی دوم همزمان با ظهور رسانه‌های اجتماعی و تعاملی، کنترل متمرکز دولتی بر رسانه و آثار مترتب بر آن کاهش می‌یابد. از آثار شیوع رسانه‌های اجتماعی، کاهش انسجام اجتماعی و گسترش شکاف‌های هویتی، فرهنگی و سیاسی در این دوره است.

از دیگر متغیرهایی که نسبت مستقیم با انسجام اجتماعی دارد، متغیر امید به زندگی و انگیزه پیشرفت است. کاهش سن امید به زندگی، افزایش بیکاری و بی‌ثباتی سیاسی - اجتماعی در بازه زمانی دوم بر اساس داده‌های ارائه شده مشهود است. بر اساس

شاخص های مذکور، روند امید به زندگی نزولی است و به تبع آن بر میزان انسجام اجتماعی نیز تأثیر منفی داشته است.

در ضمن شاخص متغیر مشارکت سیاسی که به درصد مشارکت شهروندان در مدیریت سیاسی اجتماعی جامعه و حکومت اشاره دارد در دو بازه زمانی مورد مقایسه، تغییر قابل ملاحظه‌ای نداشته است.

به طور کلی مقایسه متغیرهای نهادی و محیطی انسجام اجتماعی در دو بازه زمانی مورد مطالعه حکایت از این دارد که بسیاری از متغیرهای انسجام اجتماعی بعد از بازنگری قانون اساسی در سال ۱۳۶۸ برخلاف اعتقاد نخبگان فکری و ابزاری که می‌توانسته منجر به افزایش کارآمدی ساختار سیاسی و همچنین افزایش انسجام اجتماعی گردد، تأثیر تعیین کننده‌ای در افزایش انسجام اجتماعی نداشته و روند تغییرات انسجام اجتماعی در بازه زمانی دوم روند کاهشی داشته است.

اگر چه بررسی چرایی کاهش و یا افزایش انسجام اجتماعی و همچنین راهبردهای افزایش انسجام اجتماعی و یا مقابله با کاهش انسجام اجتماعی در قالب راهبردهای چهارگانه روش SWOT از اهمیت برخوردار است اما این دو مسئله موضوع پژوهش نمی‌باشد و ضرورت دارد پژوهشگران این دو مسئله را در پژوهش‌های جداگانه مورد بررسی قرار دهند.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Mohammd Dadpanah <https://orcid.org/0009-0003-1895-6764>

Hossein Harsich <https://orcid.org/0000-0003-1209-4270>

Amir Masood Shahramnia <https://orcid.org/0000-0001-8333-0256>

Gholamreza Davazdah Emami <https://orcid.org/0000-0002-7758-0854>

منابع

- ابن خلدون، (۱۳۹۹)، *العبر و دیوان المبتداء و الخبر فی ایام العرب و العجم و البربر*، ترجمه عبدالحمید آیتی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- بشیریه، حسین و حسینی، حسین، (۱۳۷۸)، «فرهنگ شیعی و کاریزما در انقلاب اسلامی ایران»، *مجله مدرس علوم انسانی*، شماره ۴، صص ۱۲۳-۱۱۳.
- بشیریه، حسین، (۱۳۸۱)، *دیباچه‌ای بر جامعه‌شناسی سیاسی دوره جمهوری اسلامی ایران*، تهران: نگاه معاصر.
- بشیریه، حسین، (۱۳۸۳)، *عقل در سیاست*، تهران: نگاه معاصر.
- بی‌نام، (۱۳۸۰)، *صورت مشروح مذاکرات شورای بازنگری قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران*، تهران: انتشارات مجلس شورای اسلامی اداره قوانین.
- بیرو، آلن، (۱۳۷۰)، *فرهنگ علوم اجتماعی*، ترجمه باقر ساروخانی، تهران: انتشارات کیهان.
- تاجیک، محمدرضا، (۱۳۸۴)، *روایت غیریت و هویت در میان ایرانیان*، تهران: مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری.
- ترنر، جانانان، اچ و ال. بیگلی، (۱۳۷۰)، *پیدایش نظریه جامعه‌شناسی*، ترجمه عبدالعلی لهسایی‌زاده، جلد اول، تهران: نشر فرهنگ.
- چلبی، مسعود، (۱۳۸۲)، *جامعه‌شناسی نظم*، تهران: نشر نی.
- خوش‌فر، غلامرضا و عقیلی، محمود و دنکو، مجید و الیاسی، مجید، (۱۳۸۹)، «تأثیر استفاده از رسانه‌ها بر احساس جوانان نسبت به حیات اجتماعی»، *جامعه‌پژوهی فرهنگی*، سال اول، شماره ۲، صص ۱۰۵-۷۳.
- دیلینی، تیم، (۱۳۹۸)، *نظریه‌های کلاسیک جامعه‌شناسی*، ترجمه بهرنگ صدیقی، تهران: نشر نی.
- رازینی، روح‌الله، «ارزیابی و تضمین کیفیت وزارت علوم»، آخرین تاریخ به‌روزرسانی ۱۳ بهمن ۱۴۰۱، <https://www.farsnews.ir/news>
- راعی گلوجه، سجاد، (۱۳۸۲)، *زندگینامه سیاسی شهید رجایی*، تهران: انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- رحمانی‌فضلی، عبدالرضا، «توسعه نامتوازن»، آخرین تاریخ به‌روزرسانی ۲ دی ماه ۱۳۹۶، <https://www.tejaratefarda.com>

- رزاقی، محمد رضا و همکاران، (۱۳۹۹)، «پیامدهای پارلمانی شدن نظام جمهوری اسلامی ایران بر حقوق شهروندی»، *مجله اخلاق زیستی*، شماره ۴، صص ۱۹۹-۲۰۰.
- سریع‌القلم، محمود، (۱۳۸۶)، *عقلانیت و آینده توسعه‌یافتگی ایران*، چاپ پنجم، تهران: انتشارات مرکز پژوهش‌های علمی و مطالعات استراتژیک خاورمیانه.
- شایگان، داریوش، (۱۳۸۶)، *افسون‌زدگی جدید: هویت چهل‌تکه و تفکر سیال*، ترجمه فاطمه ولیانی، تهران: نشر و پژوهش فروزان روز.
- صابری، کیومرث، (۱۳۸۲)، *مکاتبات شهید رجایی با بنی‌صدر و چگونگی انتخاب اولین نخست‌وزیر جمهوری اسلامی ایران*، تهران: سازمان چاپ و انتشارات فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- صالحی امیری، رضا، (۱۳۸۵)، *مدیریت منازعات قومی در ایران*، تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام.
- طاهری‌نیا، باقر، «آموزش عالی از نگاه آمار»، ۵ شهریور ۱۴۰۱، آدرس <https://www.irphe.ac.ir>.
- عباسی سرمدی، مهدی و راهبر، مهنوش، (۱۳۸۸)، «توسعه سیاسی در ایران پس از خرداد ۱۳۷۶»، *فصلنامه سیاسی*، دوره ۳۹، شماره ۲، صص ۲۸۰-۲۵۹.
- عرب پور، الهام و مهدی زاده شراره، (۱۳۹۹)، «فراتحلیل مطالعات نظم و انسجام اجتماعی در ایران»، *دو فصلنامه مطالعات پژوهشی ایران*، سال نهم، شماره ۱۷، صص ۱۱۳-۷۳.
- علینقی، امیرحسین، (۱۳۸۷)، «فرهنگ و انسجام اجتماعی در ایران»، *فصلنامه مطالعات راهبردی*، شماره ۳، صص ۲۷-۱۰.
- غنیمتی، حسن و منصوری، فردین و داداندیش، پروین، (۱۳۹۹)، «انسجام اجتماعی و رابطه تشتت‌هنجاری با آن»، *فصلنامه مسائل اجتماعی ایران*، سال یازدهم، زمستان، صص ۲۶۵-۲۳۷.
- فردآر، دیوید، (۱۳۹۳)، *مدیریت استراتژیک*، ترجمه محمد اعرابی، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- فیروزآبادی، سید احمد، (۱۳۸۴)، «نقد و معرفی کتاب بولینگ تک نفره، فروپاشی و احیای مجدد اجتماع امریکایی»، *مجله جامعه‌شناسی ایران*، شماره ۶، صص ۱۶۴-۱۵۶.

- فیلد، جان، (۱۳۹۲)، سرمایه اجتماعی، ترجمه غلامرضا غفاری و حسین رمضانی، تهران: انتشارات کویر.
- کدی، نیکی آر، (۱۳۷۷)، «مطالعه تطبیقی انقلاب‌های ایران»، ترجمه فردین قریشی، پژوهشنامه متین، سال ۱، شماره ۱، صص ۳۱۸-۲۹۱.
- گیدنز، آنتونی، (۱۳۷۳)، جامعه‌شناسی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.
- لازار، ژ، (۱۳۹۱)، افکار عمومی، ترجمه مرتضی کتبی، تهران: نشر نی.
- لاهوتی، سارا، (۱۳۸۷)، امید و دل‌واپسی (کارنامه و خاطرات هاشمی رفسنجانی سال ۱۳۶۴)، تهران: انتشارات معارف انقلاب اسلامی.
- مارش، دیوید و استوکر جری، (۱۳۹۰)، روش و نظریه در علوم سیاسی، تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- محمدزاده، حسین، (۱۳۸۰)، تأثیر تمرکزگرایی بر قوم‌گرایی (بررسی سیاسی-فرهنگی و اجتماعی بر شکاف قومی و فعال شدن آن در میان اکراد ایران)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی تهران.
- میدری، احمد، (۱۳۸۳)، حکمرانی خوب بنیان توسعه، تهران: دفتر بررسی‌های اقتصادی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- میردار، مرتضی، (۱۳۸۴)، خاطرات حجت الاسلام والمسلمین ناطق نوری، جلد ۲، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- وزارت کشور، اطلاعات سازمان‌های مردم‌نهاد، تاریخ به‌روزرسانی ۵ آذر ۱۴۰۲، آدرس <https://www.old.moi.ir>
- هرسیج، حسین، (۱۳۸۱)، «روش مقایسه‌ای: چستی، چرایی و چگونگی به کارگیری آن در علوم سیاسی»، فصلنامه دانشکده علوم اداری و اقتصاد، بهار و تابستان، شماره ۱، صص ۱۷-۸.

References

- Diener, E & M. Seligman, (2002), "Very Happy People", *Psychological Society*, Vol. 13, No. 1, JANUARY.

- Fonseca, X., Lukosch, S., & Brazier, F, (2018), “Social Cohesion Revisited: A New Definition and How to Characterize It”, *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, Vol. 32, No. 2, PP. 231–253. [https:// doi. org/ 10. 1080/ 13511610.2018.1497480](https://doi.org/10.1080/13511610.2018.1497480).
- Gaotri, Huynh, (1986), *Popular Participation in Development, In Participation in Development*, Paris: UNESCO.
- Hattersley, L, (1997), *Expectation of Life by Social Class, In: Drever F, Whitehead M, eds. Health Inequalities: Decennial Supplement*, DS Series no, London: The Stationery Office.
- Helms, M.M. & Nixon, J, (2010), Exploring SWOT Analysis-Where Are we Now?”, *Journal of Strategy and Management*, No. 3, PP. 215-251.
- Huberts, L. W. J. C, (2014), *The Integrity of Governance, What it is, what We Know, What is Done, and Where to Go*, Basingstoke, England: Palgrave Macmillan.
- Jenson. j, (2010), *Defining and Measuring Social Cohesion*, America: Published by the Commonwealth Secretariat (the United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD)).
- Jerard. J. &, Huan. A, (2020), *Faith, Identity, Cohesion: Building a Better Future*, Singapore: Published in Nanyang Technological Univesity.
- Kawachi.I, Kennedy, B.P., Lochner, K., & Prothrow- stith, D, (1997), “Social Capital. Incom Inquality and Mortality”, *American Journal of Public Health*”, Vol. 87, No. 9, 1491-8.

- L. W. J. C. Huberts, (2018), “Integrity: What It is and why It is Important, Public Integrity” , *Public Integrity*, No. 20: sup1, S18-S32, DOI:10.1080/10999922.2018.1477404, [https:// www. tandfonline. com](https://www.tandfonline.com).
- Lijphart, A, (1971), “Comparative Politics and the Comparative Method”, *American Political Science Review*, Vol. 65, No. 3, PP. 682-693. Doi: 10.2307/1955513.
- Montefiore, A., & Vines, D, (Eds.), (1999), *Integrity in the Public and Private Domains*, London: Routledge.
- Moustakas, L, (2023), “Social Cohesion: Definitions, Causes and Consequences”, *Encyclopedia of Social Sciences*, Vol. 3, 1028–1037. [https://doi.org/10.3390/ encyclopedia3030075](https://doi.org/10.3390/encyclopedia3030075).
- Putnam, Robert, (1993), The Prosperous Community: Americas Declining Social Capital and Public Life, *The American Prospect*, Vol. 4, No. 13, 11-18.
- Putnam, Robert, (2000), *Bowling Alon: The Collapse and Revival of American Community*, Simon and Schuster, New York: Simon & Schuster Ltd.
- United Nations Development Programme, (1997), “Characteristics of Good Governance”, <https://www.gdrc.org/u-gov/g-attributes.html>.
- United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (2009, July 10), What is Good Governance?, [https:// www. unescap. org/resources/what-good-governance](https://www.unescap.org/resources/what-good-governance).
- Urban. P & Dan. S, (2024), *Social Cohesion Contested*, Published in Rowman & Little Field Publishers.

- Velasco, N & Musick MA, (1997), "Social Participation and Health Promotion in Cotacach: An Experience in Progress", *Correo Poblacionat YDELA*, SAL up. Dec, Vol. 5, No. 4, 37-40.

In Persian

- Abbasi Sarmadi, Mahdi & Rahbar, Mehrnoush, (2008), "Political Development in Iran after June 1376", *Political Quarterly*, No. 39, 259-280. [In Persian]
- Alinqi, Amir hossein, (2007), "Culture and Social Cohesion in Iran", *Strategic Studies Quarterly*, No. 3, 10-27, Article 3. [In Persian]
- Arabpour, Elham & Mahdizadeh, Sharareh, (2019), "Metaanalysis of Studies of Social order and Cohesion in Iran", *Two Quarterly Journals of Iranian Research Studies*, 113-173, Article 17. [https:// doi. org/ 10. 22084/ csr. 2021. 22113.1830](https://doi.org/10.22084/csr.2021.22113.1830). [In Persian]
- Bashirie, Hossein, (2015), *Reason in Politics*, Tehran: Published in Contemporary View. [In Persian]
- Chalabi, Massoud, (2003), *Social Order*, Tehran: Nashreney. [In Persian]
- Field, Jone, (2012), *Social Capital*, Translated by Gholamreza Ghaffari, Tehran: Kavir. [In Persian]
- Firozabadi, Seyed Ahmad. (2004), "Criticism and Introduction of the Book Single Bowling, Collapse and Revival of American Society", *Iranian Journal of Sociology*, No. 6, PP. 164-156. [In Persian]

- Fredar, David, (2014), *Strategic Management*, Translated by Mohammad Arabi, Tehran: Published in Cultural Research Office. [In Persian]
- Ghanimati, Hasan & Mansori, Fardin & Dadandish, Parvin, (2019), “Social Cohesion and the Relationship of Normative Discrimination with It”, *Iranian Social Issues Quarterly*, No. 2, Pp. 237-265. [In Persian]
- Giddens, Anthony, (1994), *Sociology*, Translated by Manuchehr Sabouri, Tehran: Ney Publications. [In Persian]
- Harsij, Hossein, (2012), “Comparative Method: What, Why and How to Apply It in Political Science”, *Quarterly Journal of Faculty of Administrative Sciences and Economics*, No. 1, page 8-17. [In Persian]
- Ministry of Interior, (2023), “Information on Non-governmental Organizations”, Retrieved 5 December from www.old.moi.ir. [In Persian]
- Lahuti, Sara, (2008), *Hope and Worry (Hashemi Rafsanjani's Performance and Memoirs of 1965)*, Tehran: Islamic Revolution Education Publications. [In Persian]
- Lazar, J, (2011), *Public Opinions*, Translated by Morteza, Katabi, Tehran: Ney Publication. [In Persian]
- Marsh, David, (2019), *Method and Theory in Political Science*, Translated by Amir Mohammad Haji Yousefi, Tehran: Published in Research Center for Strategic Studies Publications. [In Persian]

- Midari, Ahmad, (2013), *Good Governance, Foundation of Development*, Tehran: Published in Economic Research Office of Islamic Council Research Center. [In Persian]
- Mirdar, Morteza, (2005), *Memoirs of Hojjat Al-Islam wal Muslimin Natiq Noori* (Vol. 2), Tehran: Islamic Revolution Records Center. [In Persian]
- Mohammadzadeh, Hossein, (2001), *The Effect of Centralism on Ethnocentrism (A Political-cultural and Social Study on the Ethnic Divide and Its Activation among the Akrads of Iran)*, Master's thesis Allameh Tabataba'i University. [In Persian]
- Qureshi, Fardin, (1998), "A Comparative Study of Iranian Revolutions", *Matin Research Journal*, Vol. 1, No. 1, PP. 291-318. <https://matin.rikhomeini.ac.ir>. [In Persian]
- Ra'i Golujeh, Sajjad, (2012), *Political Biography of Shahid Rajaei*, Tehran: Publications of the Center for Islamic Revolution Documents. [In Persian]
- Rahmani Fazli, Abdul Reza, (2016), "Unbalanced Development", www.tejaratehfarda.com. [In Persian]
- Razini, Rohlah. (2023), "Evaluation and Quality Assurance of the Ministry of Science", www.farsnews.ir. [In Persian]
- Razzaghi, Mohammad Reza. (2019), "The Consequences of the Parliamentary System of the Islamic Republic of Iran on the Rights of Citizens", *Biological Ethics*, Vol. 4, PP. 199-200, Article 4. [In Persian]

- Saberi, Kyomerth, (2012), *Shahid Rajaei's Correspondence with Bani Sadr and How to Choose the First Prime Minister of the Islamic Republic of Iran*, Tehran: Printing and Publishing Organization of Islamic Culture and Guidance. [In Persian]
- Salehi Amiri, Reza, (1985), *Management of Ethnic Conflicts in Iran*, Tehran: Strategic Research Center. [In Persian]
- Sari Alghalam, Mahmoud, (2006), *Rationality and the Future of Iran's Development*, Tehran: Published in Middle East Center for Scientific Research and Strategic Studies. [In Persian]
- Shaygan, Dariush, (2016), *New Enchantment: Forty-piece Identity and Fluid Thinking*, Translated by Fatima Valiani, Tehran: The Publishing and Research of Furozan Roz. [In Persian]
- Taheri Nia, Baqir, (2022), "Higher Education from the Point of View of Statistics", Retrieved August 27 from www.irphe.ac.ir. [In Persian]

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

استناد به این مقاله: دادپناه، محمد، هرسیج، حسین، شهرام‌نیا، سید امیر مسعود و دوازده امامی، غلامرضا، (۱۴۰۴)، «مطالعه مقایسه‌ای انسجام اجتماعی؛ ایران قبل و بعد از بازنگری قانون اساسی در سال ۱۳۶۸»، پژوهش‌های راهبردی سیاست، دوره ۱۴، شماره ۵۵، ۱-۵۰.

Doi: 10.22054/QPSS.2024.80646.3437

Quarterly of Political Strategic Studies is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License